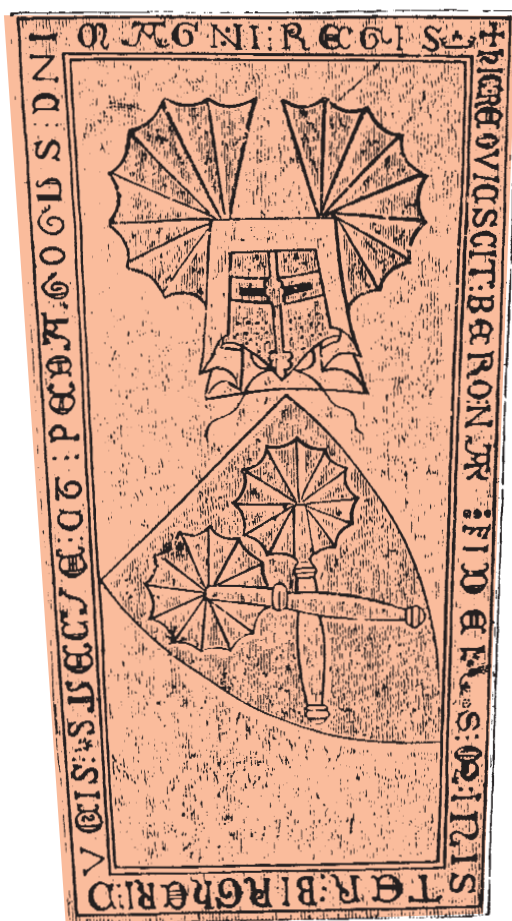

Sveriges äldsta daterade gravhäll

I Varnhems klosterkyrka finns en vacker och mycket imponerande gravhäll i rödbrun kalksten. Bredden är upptill 123 cm för att smalna av nedtill där den endast mäter 100 cm. Längden är 218 cm. Stenhuggaren har gjort hällen större upptill för att få fram ett imponerande utseende. Det var också en framstående person som en gång haft gravhällen. Den räknas som Sveriges äldsta daterade gravhäll.

På inskriptionen anges ägaren som HIC: REQUIESCIT: BERO: NÆF: FIDELIS: MINISTER: BIRGEHRI: DUCIS: SUECIAE: ET. PEDAGOGUS: DNI: MAGNI: REGIS. ("Trogen rådgivare till Birger, jarl av Sverige, och lärare för kung Magnus").

DUCIS kommer från latinets *dux* vilket kom att översättas till det svenska ordet jarl.

Björn Näf (Färla), född efter 1225, död 1310-1312,

var riddare 1276-1296, uppges 1285-1286 vara lagman i Södermanlands lagsaga, riksråd 1288 och begravdes i Varnhem.

Han var gift med Kristina Ulvåsedotter född uppskattningsvis 1260-1270, död efter 1322. Hon var systerdotter till västgötalagmannen Bengt Hafriðsson och befryndad med kungaätten.

Björn Näf var lärare (*pedagogus*) åt den blivande kungen Magnus "Ladulås" (ca 1240-1290). Här kanske också förklaringen till motivet i hans diagonalt ställda vapensköld kan anas. Vapnet består av två korslagda färlor. Färlan var ett straffredskap som brukades i undervisningen. Idag är pedagog någonting helt annat. I tidig medeltid fick densamme undervisa med uppfostringsattiraljer. Var det hustruns betydelsefulla familj och släkt som gjorde att han fick bli Magnus lärare?

Skölden kröns av en hjälm med 16 fännikor.

Varnhems gravar är beskrivna i en nyutkommen bok av Erling Öhrnell. Se sid. 13

Föreningen för Västgötalitteratur
Box 325, 532 24 Skara • Tfn 070-74 26 518
Plusgiro 59 24 33-7 • Bankgiro 663-2574
Org.nr. 868400-8793
Epost: soask54@gmail.com
www.vastgotalitteratur.nu

Ordförande: Johnny Hagberg, Skara. 070-550 00 98
jonnyhagberg52@gmail.com

Vice ordf.: Gerd Ljungqvist-Persson, Od. 0513-600 29
info@creadiem.se

Sekr. Annicka Berggren, Söne. 0510-53 10 01
annicka.berggren@icloud.com

Skattmästare: Sven-Olof Ask, Skara. 070-742 65 18
soask54@gmail.com

Anne Andersson, Vårgårda, 0322-62 47 13
anne.andersson@telia.com

Peter Johansson, Vänersborg. 070-544 75 39
peter.f.johansson@vgregion.se

Thomas Johansson, Tranemo. 070-531 18 03
tranan@antikvariattranan.se

Niklas Krantz, Flöby. 0762-68 30 04
b2_gods@hotmail.com

Gustav Nordh, Hällekis. 0739-87 18 55
gustav.nordh@gmail.com

Christina Ström, Skarstad. 0739-60 92 05
vatteljuset@telia.com

Årsavgift 2023: Enskilda medlemmar 150 kr,
Äkta makar/sambor/institutioner 200 kr.

Meddelandet utkommer i februari, juni, augusti och december. Författare ansvarar för innehållet i egna artiklar.
Redaktör och ansv. utgivare: Johnny Hagberg

Vi hälsar följande medlemmar välkomna till föreningen:

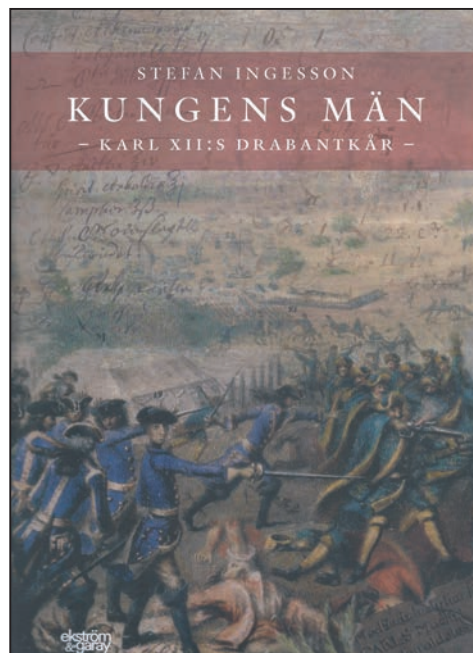
Mats Allansson, Falköping
Ingvar Andersson, Timmersdala
Magnus & Lena Bolle, Lerum
Linus Brander, Gråbo
Bengt Dalén, Alingsås
Gunilla Idestrom, Knätte
Anders Laudon, Vänersborg
Anders Lennermo, Alingsås
Leif Wadell, Göteborg
Erling Öhrnell, Flöby

Västgötalitteratur på Facebook

Många har anslutit sig som "vän" till Västgötalitteraturs Facebooksida. Just nu har vi 851 som gillar sidan!
Du som är med i Facebook – skriv Västgötalitteratur i rutan, så kommer vår facebook sida fram.
Där kan Du följa aktuella händelser i föreningen och även göra egna inlägg om västgötalitteratur. Du kanske vill lyfta fram en ny bok, eller eftersöka en gammal dito.

Kungens män – Karl XII:s drabantkår

Författare: Stefan Ingesson

Nya rön om Karl XII:s drabanter

Arkivarien Stefan Ingesson har vid sidan av sitt arbete vid Riksarkivet i Vadstena (tidigare landsarkivet) under en följd av år forskat om drabanterna. Dessa var kungens män, en fruktad livvaktstyrka om tvåhundra man som alltid befann sig i kungens närhet.

Denna drabantkår går tillbaka 500 år, till Gustaf Vasas tron- tillträde. Den utvecklades sedan under följande regenter, som Karl XI och Karl XII. Under 1820-talet avvecklades den för att sedan i ceremoniell form återkomma i samband med Karl XV:s kröning 1860. Det är dessa drabanter som många kommer ihåg, eftersom de länge var med vid riksdagens högtidliga öppnande (avskaffades 1974).

Tack vare att Stefan Ingesson har haft tillgång till ett tidigare outnyttjat källmaterial har han kunnat fördjupa kunskapen om drabantkåren. Hagströmerbiblioteket är ett medicinhistoriskt forskningsbibliotek i världsklass. Där förvaras en stor mängd recept utskrivna till Karl XII:s drabanter. Stefan Ingesson har studerat dessa över 1000 recept. Tack vare dessa kommer han drabanterna nära. Det är karolinertidens fältsjukvård som speglas i de bevarade recepten som alltså ger en inblick i drabanternas hälsa och öden. Resultatet av sin forskning har Stefan Ingesson sammanställt i boken Kungens män – Karl XII:s drabantkår (Ekström & Garay förlag). Boken är vacker och rikt illustrerad och avslutas med en personförteckning över samtliga drabanter som tjänstgjorde under Karl XII:s regeringstid. En och annan västgöte återfinns bland dem. Axel Erik Roos, född på Årnäs 1684 och död på Lövås i Dalsland 1765, deltog i Karl XII:s samtliga större drabbningar från Narva till det norska fälttåget 1718. I drabantstaben återfinns Anders Olavi Rhyzelius, född i Od 1677 och död som biskop i Linköping 1761. Några kända recept utskrivna till dem finns dock inte bevarade.

Göran Englund

Magnus Gabriel De la Gardie och kulturarvet

Titelbladet till Schefferus Lapponia 1673 där ämnena framkommer.

Magnus Gabriel De la Gardie (1622–1686) var otvivelaktigt en av Sveriges största kulturpersonligheter. Det är dock lite för lätt att på tal om De la Gardies bestående insatser främst minnas hans gigantiska byggverksamhet, varav kom också till en del hans stöd för konstnärer och så vidare. Detta är ju i hög grad bestående värden. Men det är ju i grunden sådant som han bekostade för eget bruk med sina egna för tiden enorma ekonomiska resurser. Han lär ha ägt omkring tusen gårdar och omkring 24 slott i hela det svenska stormaktsväldet. I detta avseende och i hans övriga livsföring har han även i sin samtid beskyllts för slösaktighet, vilket verkligen inte saknar grund. Lika lätt är det kanske att tillfälligt glömma sådant i hans gärning som inte är synligt på samma sätt men som idag på olika sätt ännu genomsyrar vårt samhälle.

Samtidigt måste man komma ihåg att han tidvis faktiskt var rikskansler för hela riket (1660–1680), fast hans inflytande minskade katastrofalt mot slutet. Därmed hade han ju tidvis extremt goda möjligheter att förverkliga sådant som han – och givetvis andra – satt upp som mål. I hans kulturgärning var hans ställning som universitetskansler för Uppsala universitet (från 1654 till hans död) av särskild betydelse. Den gav honom grundliga insikter i tidens vetenskap. Han var ”en länge maktmedveten man med en varm kärlek till vetenskap och kultur, men lättledd och i grunden osäker” (Eriksson 2002). Men det går inte att förneka att hans ledarskap gällde Sveriges förnämsta institution för kunskapsbygge. ”Under hans kanslerstid, och delvis på grund av hans ekonomiska lättsinne, upplevde universitetet en kulturell storhetstid som söker sin like.” Från att ha legat i lägervall sedan Gustav Vasas tid och långsamt ha väckts till liv under sönerna blev 1600-talets frammarsch desto tydligare. Nya ideer uppmuntrades,

även på områden med stor kulturell bredd som poesi och musik. Den ”sista renässansmänniskan”, den rastlösa giganten Olof Rudbeck (1630–1702) stöddes konsekvent av De la Gardie, mot hans vedersakare. Fastän detta idag kan verka negativt med tanke på Rudbecks fantastverk *Atlantica* (egentligen *Atländ eller Manheim*, med första delen utkommen 1679) måste man minnas en hel del lysande men ofullgångna idéer och pionjärsatser, även i detta verk (se King 2006). Dessutom hur Rudbeck grep in på alla områden, som anatomi med *Theatrum anatomicum* i huvudbyggnaden Gustavianum, när hans tidiga upptäckt av lymfkärlen gav genljus i den lärda världen, men även ingenjörsteknik i själva Uppsala, dess brandskydd, förutom botanik och trädgårdar med bas i faderns biskop Johannes Rudbeckius föredöme i Västerås. Han månade som rektor för universitetet i perioder också på plats verksamt för fattiga studenter. Tyvärr kom mycket av hans samlade material, inte minst det jättelika materialet illustrerade växter, att totalförstöras i hemmet vid stadsbranden år 1702. Då satsade Rudbeck i stället för på hemmet att rädda domkyrkan. Han dog några månader senare. Både Rudbeck och hans motståndare var grälsjuka och småaktiga och kunde ibland reta De la Gardie till raseriutbrott. En infekterad miljö, som inte alltid kan ha varit lätt att administrera!

Man kan säga att kulturarv och politik gick hand i hand. Idéerna kom till i stort sett samtidigt i de nordiska länderna, och en ledstjärna blev att inte bli efter i förhållande till ärkerivalen Danmark–Norge. Men uppbyggnaden av den offentliga administrationen och byråkratin i Sverige–Finland under Axel Oxenstierna gjorde att förverkligandet där blev ovanligt effektivt redan från starten. Men den svenska barocken gav förstås också upphov till fantasteri av typ *Atlantica*. Var tid har sina framsteg och sina misslyckanden. Via dessa går vi trots allt framåt. Vi kan inte med vår tids ögon anakronistiskt se ned på det som genom sin existens skapat vår tids kunskaper, värderingar och världsbild.

Titelblad daterat 1674 med illustrationer som ansågs typiska för samisk kultur: syning eller surring av båtar, en ackja, lapsk jägare med skidor, en seite och en spåtrumma.

Den patriotiska forntiden.

Redan 1630 hade den göticistiskt inspirerade kung Gustav II Adolf skapat funktionen av *riksantikvarie*. Detta ämbetsverk blev

grunden för vår fornminnesvård. Ett antal högt kvalificerade riksantikvarier följde, som Johannes Bureus, Olaus Verelius, Johan Hadorph, senare Peringskiöldarna m.fl. Många av dem gjorde en insats på fältet. Det betydde att en kompetens byggdes upp och seriös forskning på området kan sägas ha startat. I all synnerhet gäller det runforskning och inventeringsmetodik.

Riksantikvartien Johan Hadorph fick rikskanslern att 1666 utfärda *fornvårdsplakatet*, vår och kanske världens första fornminneslag. På denna bygger all vidare lagstiftning på området. Dess senaste utformningen är lagen om kulturminnen 1989. Det som på 1600-talet benämndes som fornvård kallas idag alltså kulturmiljövård, vilket innebär att fokus ligger mera på hela miljöer än på enskilda momement.

Ett strålande konsekvent initiativ av De la Gardie var följande år inrättandet av *Antikvitetskollegiet* år 1667. Det fungerade som både ett slags första vetenskaplig akademi och ämbetsverk fram till 1692, då det kallades *Antikvitetsarkivet*. En viktig insats var efter antikvitetskollegiets tillkomst åläggandet till rikets prästerskap att från 1668 och framåt besvara en enkät om fornminnen och folksägnen i sitt respektive distrikt, socken eller pastorat (gäll). Initiativet kom från Johan Hadorph, riksantikvarie 1670–1693. Den har i senare tid publicerats som *Rannsakingar efter antikviteter* under 1960-talet, ett idag oskattbart källmaterial med många infallsvinklar. Avsaknad och brister kan ur vår tids synpunkt vara lika intressanta som de faktiskt nämnda eller omskrivna lämningarna!

Laponia

Här skall nu bli tal om en annan enkät som spelade en viktig roll i De la Gardies kulturpolitik. Det skedde i form av ett dekret år 1671 till landshövdingen i Västerbottens län, Johan Graan. Han anförtroddes uppgiften att ombesörja sakliga underrättelser om lappmarken och dess invånare. Också detta skedde som en utsändning av skrivelser under Graans fasta ledning till områdets präster. "Bland motiven till De la Gardies önskan om saklig information--- (bör) observeras: när utländsk propaganda satt den svenska äran på spel genom insinuationer, nämligen att rikets segrar vunnits med hjälp av trolldom, d.v.s. lapsk magi, vore det desto mera angeläget att avfärda detta rykte och få folkets miljö belyst." Graan hade själv, liksom flera av de tillfrågade prästerna samisk bakgrund.

Ett av motiven för Magnus Gabriel hade alltså politisk funktion, förutom behovet av kunskap i allmänhet om en relativt okänd landsända. Det hade påståtts i det avundsjuke utlandet att samer rent konkret hade deltagit i den svenska militära insatsen. Men De la Gardie hade i sin text 1671 själv kommenterat att "en lapp och en indianer lika rara äro i Sverige att skåda (i de militära styrkorna)." Men detta var nog delvis tvivelaktigt även på detta tidiga stadium. I varje fall framgår det av det senare indelningsverkets (1682 etc) båtsmän i Norrland att ett icke obetydligt antal faktiskt var samer. Än så länge vet vi för lite om saken före indelningsverket, men byggläskor tillverkade av samer har påträffats i tidiga vrak av örlogsskepp, särskilt i *Solen* 1627, i någon mån även i *Väsa* 1628 och i *Kronan* 1676. I det senare fartyget var flera hundra båtsmän bevisligen från Västerbotten.

För uppgiften att sammanställa och kritiskt värdera prästrelaterationerna utsågs den ytterst kompetente *Johannes Schefferus* (Jean Scheffer) från det tyska Strassburg (1621–1679). Han var en av de forskare som rekryterats av drottning Kristina personligen till Uppsala. Verket kom att kallas *Laponia*, alltså Lappland, och kom ut först på latin i Frankfurt am Main 1673. Så följde en engelsk översättning 1674 (en ny 1704), på tyska 1675, på franska 1678 (en version som blev särskilt berömd), på holländska 1682 (en kortversion 1716). Märkligt är att den svenska översättningen av denna viktiga källskrift utkom först 1956. Inte minst de ut-

Dedikationen till Magnus Gabriel De la Gardie i Laponia.

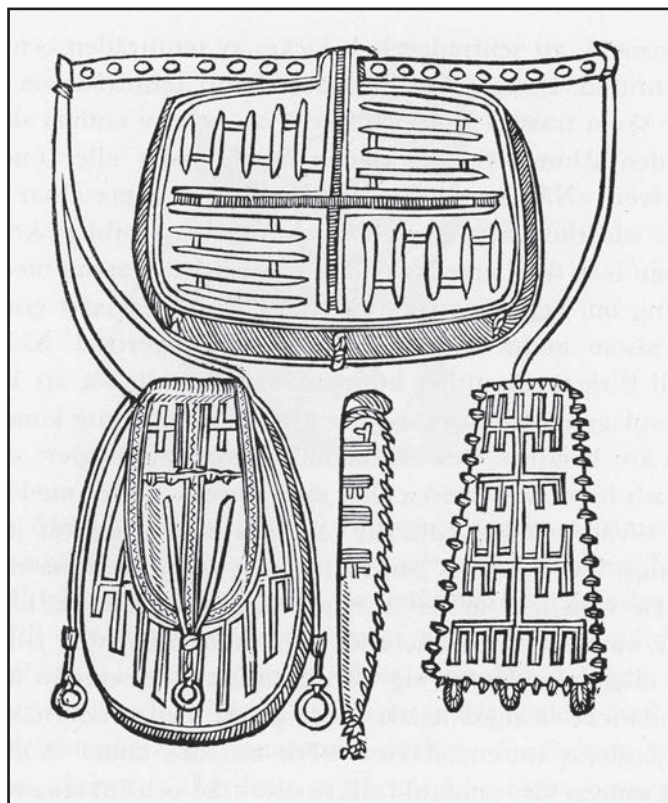
märkta illustrationerna kom att spridas vida och bli klassiska i den samiska idéhistorien.

Före denna tid hade den katolske titulärbiskopen Olaus Magnus från sin exil i Rom givit en nostalgisk betraktelse över samerna, som han ibland kallar bottningar, i sin *Historia om de nordiska folken* (*Historia de gentibus septentrionalibus*, 1555, svensk översättning så sent som tidigt 1900-tal!). Även om han var tämligen lättrogen i vissa avseenden och träsnitten ibland tafligt utformade var det ändå ett försök att med oväld beskriva en främmande kultur. Dessutom var verket en ovärderlig källskrift. Många av dess illustrationer stämmer för övrigt väl med dem som förekom senare i Laponia.

De flesta resenärer, nästan alla fransmän, som av nyfikenhet utforskade Lappland, stod för en överlägsen attityd till lapparna, vad vi i vår tid kallar utpräglad racism (även hos Linné 1732). Först i en tid efter både De la Gardie och Schefferus kom en av dessa, *Aubry de La Motraye*, att bli en parallell till Olaus Magnus fördomsfria attityd. Hans livfulla skildring som bl.a. visar hans kärlek till nattlig racertrafik med ackja bakom renen gäller tiden 1711–1725 (också med senkommen svensk översättning från 1918).

Olaus Magnus påpekade med stolthet det mångkulturella nordligaste Sverige. Som helhet förkroppsligar han den medeltida uppfattningen, starkt präglad av katolicismen. En del av detta fanns fortfarande kvar långt fram i tiden. Även Schefferus skulle, trots målsättningen med hans verk, erkänna att han inte riktigt kunde fränkänna samerna det effektiva i deras trolldom (förordet!).

Schefferus sagesmän, som delvis avtackades av De la Gardie, var i huvudsak prästerna Samuel Rheen i Råneå, som blev först att leverera sin text, Erik Plantin i Umeå, Johan Tornæus i Torneå samt Olof Graan i Piteå, som dock inkom för sent, men vars uppgifter bedömdes tackas av Rheen. Samordnare var alltså den flitige och noggranne landshövdingen Johan Graan i Umeå.

Tennträdsbroderade väskor/ börssar. Överst en bygelväska något lik den som hittats i vrak av svenska örlogsskepp från 1600-talet.

Scheffeus sökte även upplysningar från lapska studenter i Uppsala och utnyttjade ortens andra resurser, inklusive De la Gardies privatsamling. Några andra viktiga vittnesmål finns in extenso även i *Berättelser* (1983), som de av Olaus Petri Niurenus (som var far till Erik och Zacharias Plantin), Nicolaus Lundius och Gabriel Tuderus.

Schefferus påpekar att samernas första ”konst” är deras jakt. På denna tid var renskötseln ännu ytterst begränsad till familjens hjord. Jakt och fiske var huvudnäringar. Lite överraskande är kanske att den andra konsten är båtbyggnad. Samerna tillverkade båtar med syteknik. Borden fästes med rotrep eller rensenor. Dessa båtar, som tidigt nämndes av Olaus Magnus, var föremål för min egen forskning (1987 etc). Den tredje konsten var att snickra eller tillverka fordon. Däribland finns givetvis ackjan eller pulkan, ett landfordon som från början faktiskt har nära beröringspunkter med de sydda båtarna.

Stort intresse ägnas givetvis lapparnas ursprung, namn, språk, religion – och inte minst det hedniska arvet –, samhällsliga förhållanden, bostäder, sedvänjor, kläder etc. Mycket av beskrivningen kring marknader och rättsförhållandena utgår från förhållandet till den svenska staten. Men det kan för fullständighetens skull nämnas att samerna åtminstone senare hade etablerat egna system. I några fall känner vi från 1700-talet till att även myndigheterna accepterat en helt samisk jurisdiktion i vissa interna frågor, t.ex. om de s.k. lappskatteländen, kallade lappkåtating eller på finska kotakäräjät. I övrigt saknades dock samordning. Varje storfamilj regerades självständigt med utgångspunkt från patriarkal rätt.

Kolonialism inom landet

Dessutom ingår en beskrivning av själva landet och dess resurser. Den beskrivningen hade som bakgrund det bergsbruk i Lappland som i liten skala hade påbörjats av den svenska staten. Här hoppades man inte minst på silvret från Nasafjäll och andra fyndigheter. Lapparna i området hade ålagts transportplikt till och från gruvor och smältverk till kusten. Detta tvång orsakade massflykt till framförallt Norge. Myndigheterna var medvetna

om problemen och föreslog åtgärder för att understödja lapparna i deras näring, men därav hade inte kommit mycket. En lösning kunde vara, ansågs det, om lappmarken till en del kunde koloniserar av svenskar för att underlätta statens ansträngningar. Ett av resultaten av undersökningen kring Lapponia blev nämligen initiativet från De la Gardie till lappmarksplakatet 1673, som inbjöd till bofast kolonisation av lappmarken med lockbetet i skattefrihet, dock med uttrycklig ambition att inte störa samerna i deras näringar. På grund av de ständiga krigen fick dock plakatet inte effekt förrän under frihetstiden. Men i det långa loppet drevs i stället först skogssamerna, sedan fjällsamerna, allt längre upp mot fjällkedjan, i den mån de inte förekom invandring och själva tog upp boskapsskötsel och jordbruk. En klassisk intern kolonial situation, litegrann typ Vilda Väster med indianer och vita! Men med den skillnad att båda kontrahenterna i detta fall hade känt till varandra och lärt av varandra sedan mer än tusen år.

Gumman i Hova

En mindre känd insats av Magnus Gabriel De la Gardie gäller Västergötland. Det gäller ”Gumman i Hova”. Hon identifierades till person av den kände visforskaren Bengt R. Jonsson som Ingierd Gunnarsdotter, och hon bör ha levat ca 1601–1686. Enligt samtida uppgifter var hon analfabet men lär ha känt ”öfwer 300 gamla wjsor”. Greven beordrade uppteckning, lämpligt nog genom Ingierds egen son Johan Swenson och 58 visor utan melodier blev resultatet. Bland annat kom den äldsta versionen av *Herr Olof och älvorna*. En del av materialet är bara känt från hennes samling, *Herr Nils och stolta Inga* och *Väna Sigrid*. Det är visor med en tragik som griper än idag (Olofsson 2020). Förmodligen är hon jämte det åländska eller finlandssvenska undret Svea Jansson (1904–1980, för övrigt död i Skövde) den rikaste källan vi äger till äldre folkvisor. Hennes repertoar låg långt över 1000 visor. Båda är givetvis ovärderliga, men skillnaden är att Ingierd levde 300 år före henne. Man undrar förgäves om de 300 visorna var en ren överdrift och om antalet 58 bevarade visor var allt. Mycket vill ha mer...

Christer Westerdahl

PS. Lapponia är nu namnet på ett svenskt världsarv, det sammanhängande högfjällsområdet i Norrbottens län. Dess Naturum Lapponia finns vid Stora Sjöfallet (Stuor Muorkie).

Litt.:

- Berättelser om samerna i 1600-talets Sverige*. Faksimileutgåva av de s.k. prästrelationerna m.m. först publicerade av K.B. Wiklund 1897–1909. Kungl. Skytteanska Samfundets Handlingar nr 27. Umeå 1983.
- Eriksson, Gunnar: 2002. *Rudbeck 1630-1702. Liv, lärdom, dröm i barockens Sverige*. Atlantis.
- King, David: 2006. *Drömmen om Atlantis. Olof Rudbecks jakt på en försvunnen värld* (originalets titel *Finding Atlantis*). Övers. Fredrik Sjögren. Månpocket.
- Odelberg, Maj: 1982. *Rikets antikvarier*. Riksantikvarieämbetet. Ordfront.
- Olofsson, Tommy: 2020. *Balladernas drottning*. I: *Axess* nr 5, juni 2020: 58–61.
- Rannsakningar efter antikviteter* Band I–III. 1960–1992. Utg. Carl Ivar Ståhle (I–II) / Nils Gustav Stahre. Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien. Band IV Ortnamns- och personregister (1998)
- Schefferus, Johannes: 1956. *Lappland*. Övers. Henrik Sundin. Nordiska museet: Acta Lapponica VIII. Gebers.

Per Hierta till Främmestad och hans referensbibliotek

Delar av biblioteket på Främmestad.

Bland boksamlare och bibliofiler från Västergötland intar Per Hierta en särställning. Hans samlingar beundrades av samtiden och han uppmärksammas fortfarande trots att han dog av ett vådaskott för snart hundra år sedan. I *Biblis* nummer 100 skriver Olof Kåhrström om "Per Hierta och hans referensbibliotek". Men först några ord om samlaren Per Hierta (1864-1924). Han var godsägare och innehade Främmestads gård där en tidigare ägare låtit uppföra en ny herrgårdsbyggnad. Den kunde härbärgera det betydande biblioteket. Samlingarna byggde på en del ärvda böcker men huvuddelen hade byggts upp av Hierta genom ett stort kontaktnät med andra samlare, antikvariat och auktionshus. Hierta och samlingen finns beskriven i Carlanders "Svenska bibliotek och ex-libris" liksom i Svenskt Biografiskt Lexikon där Hierta porträtteras av Sten G. Lindberg och i Österlunds "Bokvandringar: Uppsatser om böcker och boksamlare". Även Björk & Börjesson har i auktionskatalogen inför försäljningen av Hiertas bibliotek författat en runa över honom, för att ge några exempel.

Av hans samlingar avyttrades tre delar innan hans för tidiga död. Genom inköp av mecenater tillföll samlingen av inkunabler Kungliga biblioteket. De äldre bokbanden finns idag på Röhsska museet och reformationstidens litteratur på Uppsala universitetsbibliotek. Han kom också själv att verka som donator till offentliga bibliotek. Den kvarvarande samlingen bestod främst av nordiska verk från 1500- och 1600-talen.

Det är denna del av samlingen som såldes vid auktioner under fem dagar i oktober och november 1932. Boksamlingen finns presenterad i Björk & Börjessons auktionskatalog nr. 272 som innehåller 1618 nummer. Från denna katalog har Kåhrström utgått i sin uppsats om referenslitteratur. Katalogen har också legat till grund för Harald Hultqvists och Mats Rehnströms uppsats om finskspråkig litteratur i Hiertas samling samt Rehnströms "Per Hierta som västgötasamlare". Den senare finns att läsa i festskriften till Johnny Hagberg och i *Biblis* 64.

Hur var det då med referenslitteraturen som uppsatsen handlar om? Avdelningen omfattar 434 nummer av svenskt och

internationellt bokväsen? Delar av det som idag kan tyckas vara oundgängligt för att läsa om äldre litteratur fanns inte på Hiertas tid. Däremot ägde han i stort sett de mesta av vad som tryckts i Sverige som till exempel de äldsta bibliografierna: Johannes Schefferus "Svecia literata" från 1680, Richard von der Hartds "Holmia literata" de båda upplagorna från 1701 och 1707 samt Anders Anton von Stiermans "Bibliotheca Suiogothica" tryckt 1731. Gustaf Wärmholtz "Bibliotheca historica sueo-gothica" utgiven 1787-1718 fanns också i samlingen liksom Gustaf Edvard Klemmings verk.

Klemming som var riksbibliotekarie började i slutet av 1800-talet att utge bibliografiska verk om svensk litteratur inom flera ämnesområden. Nämnas kan också Svensk boktryckeri-historia som Klemming utgav tillsammans med J. G. Nordin 1883. Av svågern Gustaf och Johannes Rudbecks bibliografiska verk saknades naturligtvis inget. Inte heller Waldes om "Storhetstidens litterära krigsbyten" och Bygdéns "Svenska anonym- och pseudonymlexikon". Även förteckningar över biblioteks innehav av böcker och bokenkataloger ingick i samlingen. Detta är bara ett litet urval. Till det skall också läggas de utländska verken. Den som vill tränga djupare in uppmanas att läsa *Biblis* nr. 100.

Per Hiertas insatser på det bibliografiska området kan man bland annat se i den tidigare omnämnda auktionskatalogen från 1932. Han hade för vana att i sina böcker skriva kommentarer och dessa har återgivits i katalogen. Noteringarna var ofta av bibliografisk karaktär, mer eller mindre välvilliga, om verkets innehåll. Av mer omfattande bibliografiskt skriftställande från Hiertas sida kan nämnas artiklar i Boktryckerikalendern och i Nordisk Tidskrift för Bok- och Biblioteksväsen. Svågern Johannes Rudbeck skrev efter Hiertas död en runa i Nordisk Tidskrift för Bok- och Biblioteksväsen där han beskrev svågern på följande sätt: "Som Hierta ägde ett ovanligt gott minne och under årens lopp förvärvat sig stor beläsenhet i bland annat bibliofila arbeten och bokenkataloger, gjorde han sig snart känd som en kunnig bokkännare och vid sin död intog han såsom nämnts ett av de främsta rummen i de svenska bibliofilernas krets."

Alings minnessten i Husaby renoverad

Konservationsarbetena sommaren 2022 utfördes av Peter Westman, Stenkonservering Väst och bestod i varsam rengöring, limning av lösa fragment, målning av text och spritning av stenen. .

För snart 300 år sedan restes en minnessten i Husaby. På slänten ovanför Sankt Sigfrids källa lät dåvarande kyrkoherden Johannes Aling resa en kalkstenshäll med inskrift på båda sidor. På västra sidan pryddes den av en dikt som Aling själv författat. På östra sidan angav han att han låtit resa stenen år 1741. Han anger att det då var 721 år sedan Olof Skötkonung döptes. Enligt hans inskrift skulle dopet alltså ha ägt rum år 1020. Idag brukar man skriva att Sigfrid döpte Olof Skötkonung omkring år 1000. Ibland anges år 1008. Men både tidpunkten för dopet och själva platsen är omdiskuterad.

Under åren har väder och vind slitit på stenen. Flagor har lossnat, textens färg har blekts och mossor täckt delar av ytan. På initiativ av Husabyortens hembygdsförening och Husaby församling/Götene pastorat lät Länsstyrelsen i juli 2022 en stenkonserverator åtgärda stenen. En vecka i juli gjorde Peter Westman från Stenkonservering Väst en varsam rengöring av stenen. Lösa flagor limmades fast, texten fylldes i och stenen spritades. Tyvärr var texten delvis ganska skadad. Förmodligen kommer därför en skylt att sättas upp vid stenen, som återger hela Alings text.

Johannes Aling var född 1681 och dog 1758. Han var son till Haqvinius Aling som också var kyrkoherde i Husaby. Johannes Aling hade efter sin vinning först varit pastorsadjunkt hos sin far i Husaby. När Haqvinius Aling avled 1728 efterträddes han som kyrkoherde av Nicolaius Lithenius. När denne dog 1738 blev Johannes Aling själv kyrkoherde i Husaby. Han kände alltså väl till bygden och dess minnen. Samma år som Johannes Aling tillträdde som kyrkoherde utgavs en akademisk avhandling om Husaby. Författare var Sven Digelius (Sven Johansson) Digelius (1711-1755). Hans "Historiskt lärdomsprov om Husaby" finns översatt från latin av professor Sven Blomgren, och är utgiven av Föreningen för Västgötlitteratur 1989. Benny Jacobsson har i sin idéhistoriska avhandling "Den sjunde världsdelen. Västgötar och Västergötland 1646-1771", Stockholm 2008, beskrivit hur Digelius gick tillväga i sitt arbete. Digelius arbetade med avhandlingen i fyra år. En av dem som han skriftväxlade med var Johannes Aling. Sven Digelius besökte även Husaby.

Förmodligen har Digelius avhandling och dess förarbeten inspirerat Aling till att författa versen och låta resa stenen. Om man jämför ord och uttryck i minnesstenens vers kan man ana

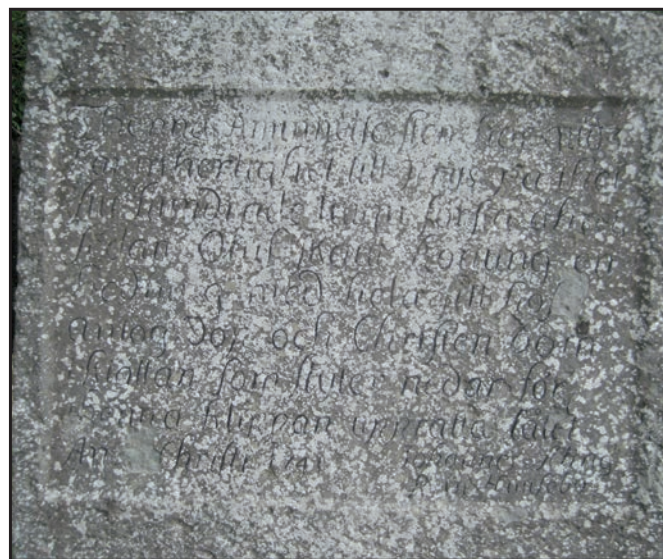
inflytande från Digelius text. I avhandlingen talas om Husaby som kristendomens första plantskola i Sverige. På stenen skaldar Aling om att Sankt Sigfrid blev sänd från England "att Christendomen Planta". Många är de som sedan genom åren uppmärksammat stenen.

Redan året efter att stenen rests besökte Linnélärjungen Pehr Kalm Husaby. Den 27 september 1742 skrev Kalm:

"Strax på backen ovanför källan var upprest en sten med uthuggen skrift å ömse sidor, under den var en murad fyrkantig fot av grå stenar till 6 å 8 kvarters höjd. Den ena sidan av stenen vändes mot öster och den andra mot väster." Kalm återger sedan hela Alings text.

Några år senare är det Carl von Linnés (då ännu inte adlad och med efternamnet Linnaeus) egen tur att besöka Kinnekulle. Efter att ha övernattat i Kinne-Kleva kyrka anländer han under midsommarhelgen till Husaby. Den 22 juni 1746 skrev Linné:

"Jänte landsvägen ovanför källan stod en upprest sten, som var av grå kalksten fast med röd färg överstruken; bokstäverna som var i honom uthuggne, syntes helt vita, till dess de av regnet blevo väl våta, då de fingo en artig hög grön färg." Även Linné återger hela Alings text.

Östra sidan av stenen före restaurering (2022-07-16).

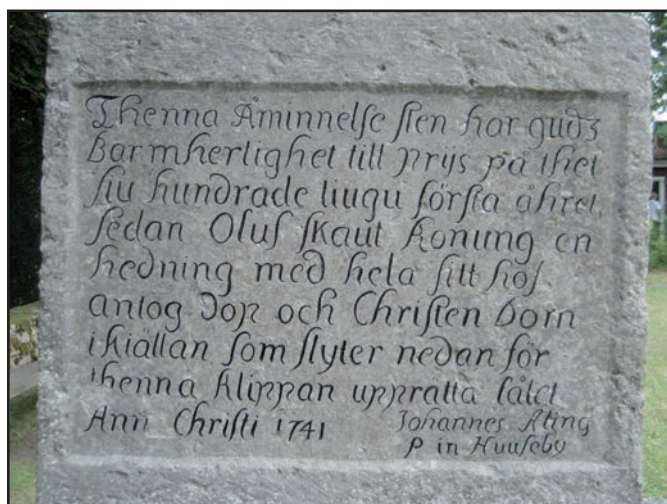
Ämbetsmannen och reseskildraren Jonas Carl Linnerhielm omnämmer stenen i sin bok "Bref under resor i Sverige" utgiven 1797:

"Nära intill Huseby Kyrka, straxt vid Kinnekulles fot, är St. Sigfrids källa, där Olof Skötkonung med hela sitt Hof lät sig döpa. En sten med piedestal, till utseende enligt med en grann milstolpe, är där upprest af en Pastor Aling, som i en lång Inscription undervisar om stället märkvärdighet."

Prosten Jonas Marchander (1710-1786) har i sin beskrivning över Husabys församling angett att "Lieutenant Borgenstjerna lät 1781 måla denna Sten med starka färger, som gifva Honom et prydel:t useende".

Intressant är att stenen har varit målad. Idag kan inga spår av färg skönjas. Däremot lär färgfragment ha iaktagits vid tidigare konservering av stenen.

Nu kan alltså texten åter läsas. Häromåret upptäckte jag dessutom att Alings vers går att sjunga. Melodin till "I denna ljuva sommartid" fungerar utmärkt.

Östra sidan av stenen efter restaurering (2022-07-22).

Göran Englund

Foto: Göran Englund

På thetta rum Fick Sverge Bodt
I hedendom mot Sialesot
all mörcksens mackt mond hisna
När Erick son kong Oluf from
Här antog dop och Christendom
och lät sig gärna christna
af Sancti Sigfrids täcka hand
som hit blev sänd från Engeland
att Christendomen Planta
af Plantan ung blef ymnig säd
Ty Swea folck thet fölgde med
fast mörcksens mackt thet danta
Ett Tempel står på thenna Rehn
som war then förste wärckstad kleen
Ther Gud mond hwilo finna
sen han ingåt i giötha Land
Thet watna med sin milda hand
att wi till nåden hinna
Betänck thet wäl o wandringsman
Gif Gudi tack med hwad tu kan
för stora nåder sina
Som han med thetta wärck har giordt
och ännu gör alt tidh och fort
och daglig Låter skijna.

Bokbinderi

Gårdshuset

Skövdevägen 15, Hjo
Öppet tisdagar kl. 15-18
(eller enligt överenskommelse)

Tel. 0762-10 81 23
Bo Lennart Hermansson

Alla känner nog till att Tibro brukar kallas Sveriges möbelcentrum. Detta faktum borde dokumenteras. En studiecirkel i Tibro arbetade med frågan, och av en slump möttes kommunalrådet av gruppen, vilket gav ett uppdrag.

I slutet av 2022 utkom boken om storhetstiden för Tibro som möbelcentrum.

Margareta Larsson ledde arbetet, och resultatet har blivit en läcker bok, både layoutmässigt och vad gäller innehåll. Tibro kommun står som utgivare.

Totalt 24 företag, av de som fanns i Tibro 1955-75 dokumenteras i ord och bild. Störst av dessa var Ulferts, som år 1974 hade hela 1000 anställda.

I mitten av 1950-talet fanns 125 möbelföretag på orten, som efterhand ökade, och år 1974 arbetade runt 3400 personer inom möbelindustrin.

Antalet har därefter minskat drastiskt, och förra året befanns runt 700 personer vara sysselsatta inom möbelindustrin. Klart störst är Mio, som räknar cirka 250 anställda inom huvudkontor och centrallager. Detta i del av Ulferts gamla lokaler.

Boken innehåller även ett flertal kapitel om specialiteter inom möbelindustrin. Vad gör t.ex. en decoeur eller en tapetsör?

Sammanfattningsvis ger boken en mycket god inblick i Tibro möbelindustri under guldåren. Rikt illustrerad och inbunden i hårda pärmar. Boken finns givetvis att köpa i Tibro bokhandel, en av de få kvarvarande bokhandlar som ännu finns kvar i gamla Skaraborg.

Sven-Olof Ask

**Glöm ej att betala din
medlemsavgift för 2023**

Årsavgift 2023: Enskilda medlemmar 150 kr,
Äkta makar/sambor/institutioner 200 kr.

Adelsnationen i Uppsala

De olika landskapens födelseår, med egna nationer och nationsinrättningar i Uppsala, brukar anges till 1663. Den 14 januari detta år sammankallade rektor, professor Ravius, konsistoriet för att överlägga om, *huru en generalis inspectio kunde institueras öfver alla studiosus, efter nu på dhenna tiden, mycket meer än tillförnes, som man vet, dissolute lefves.*” Man beslöt då, att man dividerade Studiosos per provincias och satte öfver hvar Landskap visse Professores, som der på inspection hade, och kallade dem åth minstone 2 gånger om året till att cognoscera deras studier och profeet, samt mores, och veta om dem berätta, hvad som nödigt requireras. Allt handlade mer eller mindre om universitetets kontroll över studenternas leverne.

Redan 1654 hade frågan om de ännu inte lagliga nationerna varit uppe i konsistoriets protokoll. Ovannämnde professor Ravius hade då protesterat mot ”conventus nationales” och noterat: *att dhe förorsakade mycket ondt, i dett att dhe (studenterna) skole wara uti seniorernes devotion, hvilka ordinera dem till sina lectiones privatas, och draga dem ifrå Lectionibus publicis, förbjuda att höra den Professorern, som gör dem emot.*

Redan här märks ett system där de äldre studenterna utnyttjar de yngre och detta ville nu konsistoriet få bukt med, inte minst för att studenter uteblev från de offentliga föreläsningarna.

Som en av de äldsta nationerna i Uppsala kan nämnas den västgötska som startade som en fast sammanslutning av ”westrogothi” redan 1639 och den västmanländska som också kan räknas till 1630-talet. Flera andra tillkommer på 1640-talet som de östgötska, stockholmska och norrländska nationerna liksom Upplands.

En nation som var helt utanför detta system var Adelsnationen, *Natio Nobilum*, som var en sammanslutning endast för adelsmän i Uppsala. Den blev inte långlivad utan existerade endast åren 1768–1780 men dess företeelse är ytterst intressant ur ett studenthistoriskt perspektiv.

Grunden för denna nation är att finna år 1767 då Gustaf III som kronprins besökte Uppsala och dess universitet den 5 september. En adlig student var vid denna tid inte bunden att ingå i någon nation och därmed stod han utanför konsistoriets uppsikt. Detta hade också påpekats från konsistoriet och var ett problem.

Någon adelsnation bildades inte 1767 men den 7 april året därpå var kronprinsen åter på besök i Uppsala och då handlade det inte längre om ett förslag utan kronprinsen föreskrev att en adelsnation skulle inrättas och den skulle stå under inspektion av den Skytteanske professorn som vid denna tid lyckligtvis själv var en adelsman, nämligen Johan Ihre. Kronprins Gustaf utfärdade en kort instruktion för denne och efter en vecka kallade Ihre samman alla adliga studenter i Uppsala ett till ett konstituerande möte den 13 april. Det resulterade i att många av adelsstudenterna skrev in sig i den nya nationen men inte alla. Flera kom att stå kvar i sina gamla nationer trots uppmaningar från konsistoriet. Den 15 december valdes Samuel Ehrenlund (född 1759) och Justus Christoffer von Hauswolff (född 1749) till kuratorer och man beslöt också att anställa en vaktnästare.

Nationen kom att bestå till 1780 då professor Ihre avsåg sig inspektoratet på grund av sjukdom. I samband med detta upphörde nationen med sin verksamhet. Sex år senare, i november 1786, försökte Gustaf III att åter få nationen verksam men utan resultat.

Johan Ihre var född 1707 och avled 1780. Han var en lärd språkforskare och professor skytteanus. Med sina 42 år på posten är han den person som hittills har innehaft skytteanska professuren under längst tid.

Det finns inte mycket dokumenterat från denna nations verksamhet. Det enda är en matrikel samt protokoll för dess nio första sammanträden. Här kan man läsa att nationen höll dispu-

tationsövningar och ämnet utgjordes av de sex första kapitlen av Gribneri *Jurisprudentis naturalis* (1755). Enligt det konstituerande sammanträdet beslöts att: *de öfvingar som wid sammankomster böra förehafvas skola bestå uti Disputations Acter på Latin och Orationers hållande på Svenska.*

År 1768 skrevs 35 medlemmar in i nationen och 1769 13 studenter. Den första medlemmen skrevs in den 2 maj 1767 och den sista den 8 maj 1779. Totalt omfattar matrikeln 116 namn. Det betyder att väldigt många avstod från att bli en del av Adelsnationen. Kanske var orsaken det som anges i ett brev från 1781: *Natio nobilum begynte och upphörde på en gång, inrättningen ansågs med afvund både af lärare och lärjungar.* Svensk avundsjuka är således inget nytt!

Noterbart i matrikeln är att det är 28 medlemmar som är släkt med varandra framförallt genom familjerelationer (broderskap). Inspektor Ihres söner Albrecht (född 1763) och Elof (född 1766) finns med liksom ärkebiskopen von Troils båda söner Uno (född 1746) och Samuel (född 1754). Totalt är det sex av studenterna som var prästbarn.

Två bröder är från Borås; Emanuel Stuart (född 1752, Premiärlöjtnant, död på Gubbero, Göteborg 1826) och Lars Stuart (född 1756, apotekare, död på säteriet Hallstad i Tjärstad, Östergötland).

De var söner till Anders Stuart (adliga ätten n: o 86) som var Rådman i Borås (1711–1826). Modern var Anna Christina Browall (1721–1782).

Högst i rang och värdighet i Adelsnationen var greve Magnus Fredrik Brahe (grevlig n:o 1) som var född 1756. Han var son till greven och översten Eric Brahe och hans hustru Christina Charlotta Piper. Pappan dog tre månader innan sonens födelse.

Magnus Fredrik Brahe blev militär och slutade som kaptenlöjtnant 1787. Han drogs in i kretsen kring de adelsmän som var emot Gustaf III:s politik. Vid Riksdagen 1789 arresterades han på order av kungen men släpptes efter riksdagens slut samma år. Brahe var i opposition mot kungen under dennes senare regeringstid, men han var en av dem som besökte kungen på Slottet i Stockholm efter maskeraden och de försonades vid kungens dödsbädd. Han var inte delaktig i kungamordet även om han fängslades under en tid.

Mot slutet av sitt liv drog sig Brahe tillbaka till Rydboholms slott och avled där den 1826.

Ytterligare en intressant person i matrikeln är Anders Fredric Skjöldebrand som var född 1757 i Alger och avled 1834 i Stockholm. Han var greve, en av rikets herrar, general av infanteriet och statsråd. 1804 utgav han en beskrivning över Trollhätte kanal: *Descriptiones cataractes et du canal de Trollhätta en Suède.* Denna har utgivits i en svensk översättning 2006. Skjöldebrand utgav även 1805 *Voyage pittoresque au Cap Nord. Par A.F Skjöldebrand. Nouvelle édition sans gravures. À Stockholm, chez Charles Delén.*

Johnny Hagberg

Litteratur

Hackzel, A., *Matrikel över Adelsnationen i Upsala*, 1922

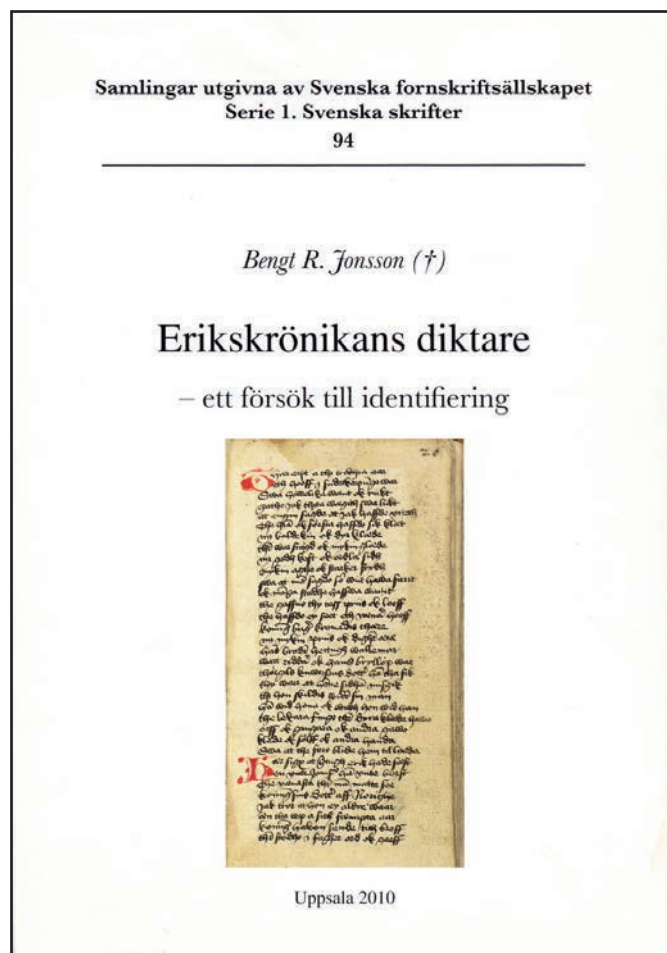
Eneström, G. H och M. B. Swederus, *Västmanlands-Dala i Upsala studerande nation*, 1877

Lewenhaupt, Eug., *Anteckningar om Uplands nation*, 1877

Schéele, Frans von, *Anteckningar om Getrike och Helsing nationer i Upsala*, 1877

Hagberg, J., Västgöta nations bibliotek i Uppsala. *Västrogotica* 2019

Om Erikskrönikans diktare

År 2010 utkom det postuma verket *Erikskrönikans diktare – ett försök till identifiering* (Samlingar utgivna av Svenska fornskriftsällskapet 1. Svenska skrifter 94). Författare var professorn och chefen för Svenskt visarkiv Bengt R. Jonsson (1930–2008). Jonsson identifierade krönikans diktare med Tyrgils, som var hertigarna Erik Magnussons och Valdemar Magnussons kansler 1307 (1307 17/12 Åby [i Tossene socken, Bohuslän]; DS nr 1566; DDan 2:6 nr 95; SDHK nr 2223: *domini Thurgilli clerici nostri Secretarii*, gen.). Tyrgils var för övrigt också senare kansler åt hertig Erik Magnussons änka, hertiginnan Ingeborg Håkansdotter 1321 (1321 4/9 Doberan; BSH 1 nr 51; ST nr 201; MU nr 4295; DDan 2:8 nr 369; SDHK nr 40688: *dominum Thurgillum canonicum Scarensem et Wexionensem*).

Anledningen till den av Bengt R. Jonsson gjorda identifieringen synes vara att ytterst få personer torde ha ägt den överblick över – och kunskap om – det politiska skeendet vid denna tid, vilken krönikan uppvisar. Det var just en sådan överblick som hertig Eriks, och senare hertiginnan Ingeborgs, kansler måste ha haft.

För Jonsson var det viktigt att Tyrgils kunde hållas samman med Bengt Hafridssons ätt. På så sätt skulle det göras troligt att Tyrgils hade en mor som hette Kristina. Ett stöd för denna tanke tyckte han sig finna, om det kunde visas att Tyrgils var nämnd tillsammans med Bengt Hafridsson. Ett sådant fall trodde sig Jonsson ha hittat i ett brev daterat 1335 (1335 27/7 u. o.; RAP; DS nr 3154; SDHK nr 4170: *domino thyrgillo*, abl.).

Att kanslern Tyrgils skulle vara nämnd i brevet SDHK nr 4170 har motbevisats av Roger Axelsson, som i stället med rätta har visat att Tyrgils här avser riddaren Tyrgils Klemensson (Färila). Av detta faktum drog Axelsson den något förhastade slutsatsen att diktaren Tyrgils inte fanns. Han skriver: ”Den presumptive författaren av EK

[c: Erikskrönikan], Tyrgils Kristinasson, har alltså aldrig existerat. Han är sammansatt av minst två personer, hertigarnas sekreterare Tyrgils och en felaktigt identifierad ’herr Tyrgils’ i ett brev från 1335. Namnet ’Kristinasson’ begåvas han med utan minsta belägg som stöd.” (Axelsson i *Fornvännen* 106, 2011, s. 149).

Det finns emellertid andra sätt att hålla samman Tyrgils med Bengt Hafridssons ätt. Vi har numera en god uppfattning om hur Tyrgils skrivstil såg ut. Vi vet att han skrev följande bevarade brev:

1308 21/3 Kungsåra kyrka (RAP; DS nr 1576; SDHK nr 2235) Hertig Erik utfärdar.

1315 17/8 Stockholm (RAP; DS nr 2599; SDHK nr 2593) Hertig Valdemar utfärdar.

1316 13/9 Uppsala (RAP; DS nr 2062; SDHK nr 2746) Förteckning över hertig Valdemars egendomar i Tiundaland.

1316 13/9 Uppsala (RAP; DS nr 2063:1; SDHK nr 2745) Förteckning över hertig Valdemars egendomar i Attundaland och Tiundaland.

1315 23/8 ”Larsta” (RAP; DS nr 2029; SDHK nr 2694) Om jord som skall tillfalla Birger Persson.

1333 9/1 Linköpings domkyrka (RAP; DS nr 2957; SDHK nr 3930) Utfärdad av notarius publicus Johan Nilsson.

1333 22/3 (Uppsala) (RAP; DS nr 2970; SDHK nr 3945) Utfärdad av notarius publicus Johannes de Eusebio.

1333 4/5 Stockholm (RAP; DS nr 2978; SDHK nr 3955) Utfärdad av notarius publicus Johannes de Eusebio.

1333 4/5 Stockholm (RAP; DS nr 2979; SDHK nr 3954) Utfärdad av notarius publicus Johannes de Eusebio.

1333 15/5 Uppsala (RAP; DS nr 2981; SDHK nr 3957) Utfärdad av notarius publicus Johannes de Eusebio.

1333 15/5 Uppsala (RAP; DS nr 2982; SDHK nr 3956) Utfärdad av notarius publicus Johannes de Eusebio.

1333 5/6 Skara (RAP; DS nr 2989; SDHK nr 3970) Utfärdad av notarius publicus Johan Nilsson.

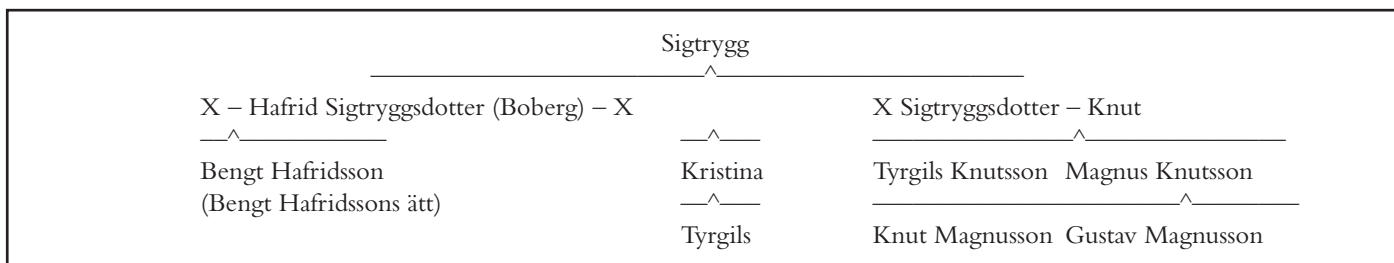
1333 5/6 Skara (RAP; DS nr 2990; SDHK nr 3969) Utfärdad av notarius publicus Johan Nilsson.

1334 19/2 Vadstena (RAP; DS nr 3035; SDHK nr 4029) Utfärdad av Petrus Gervasii.

1334 19/2 Vadstena (RAP; DS nr 3036; SDHK nr 4028) Utfärdad av Petrus Gervasii.

Dessutom är det Tyrgils, som har skrivit det parti i handskrift KB, B 59 (Äldre Västgötalagen och dess bilagor), vilket tidigare tillskrevs den s. k. ”Vidhemsprästen”, nämligen fol. 43v–58v och 66v–76v. Detta parti av KB, B 59 har kommit att få en helt annan dignitet, sedan Göran B. Nilsson år 2012 visade att partiet inte, såsom tidigare har ansetts, är avskrifter av Yngre Västgötalagen utan i stället förlagor till denna lag, med allt vad detta medför för Tyrgils del (Göran B. Nilsson, *Nytt Ljus Över Yngre Västgötalagen*. Den bestickande teorin om en medeltida lagstiftningsprocess, se särskilt s. 279–282).

Ytterligare vet vi om Tyrgils att han var kanik i Skara 1317 (1317 16/3 Skara; RAP; DS nr 2099; SDHK nr 2794: *et thyrgillum canonici scarenses*) och år 1321 också i Växjö (se ovan). År 1326 verkar han ha innehaft Allhelgonakyrkan i Skänninge (1326 augusti; Muncks avskrifter ur Vatikanarkivet; Jonsson, s. 214 not 161: *per quendam filium sacerdotis, qui etiam pro Scaren. et Wexion. eccl. canonico se gerit*). Han befann sig år 1331 (troligen redan 1330) vid den påvliga kurian i Avignon (1331 20/8 u. o.; Muncks avskrifter ur Vatikanarkivet). Tyrgils nämns sista gången i källorna 1340 (1340 12/6 Skara; RAP; DS nr 3494; SDHK nr 4595: *thyrgillo de monte*, dativ), då han deltar i valet av ny biskop

i Skara (Äldre Västgötalagen och dess bilagor, 2011, s. 27; Jonsson s. 70–73).

Tyrgils medverkan i handskrift KB, B 59 gör honom extra intressant. Eftersom hans bidrag där utgjordes av förarbeten till Yngre Västgötalagen, bör han ha varit involverad i arbetet med denna lag.

När en ny landskapslag skapades, verkar det alltid ha funnits en betydande lagman i lagsagan. Under åren 1316–1339 var Knut Magnusson (Tyrgils Knutssons ätt) lagman i Västergötland. Knut kom år 1325 att ingå i lagnämnden för Södermannalagen. Det var utan motstycke att man kallade in någon från en annan lagsaga såsom medlem i en lagnämnd. Men så skedde här. Orsaken var troligen att Knut Magnusson tidigare hade varit tillskyndare av Yngre Västgötalagen. Han kunde jobbet så att säga. Yngre Västgötalagen bör därmed ha tillkommit några år efter Knuts tillträde som lagman 1316 och i god tid innan han blev ledamot av Södermanlands lagnämnd 1325, alltså omkring 1320.

Det finns några tecken som tyder på att Tyrgils var, om inte medlem av, så dock nära befriad med Tyrgils Knutssons ätt:

- 1) Han bar det inte helt vanliga namnet Tyrgils.
- 2) Han stod på hertigarna Eriks och Valdemars sida, vilka stöddes av Tyrgils Knutssons ätt.
- 3) Han måste ha samarbetet med lagmannen Knut Magnusson (Tyrgils Knutssons ätt), då det gällde tillskapandet av Yngre Västgötalagen.

Tyrgils kan knappast ha tillhört Tyrgils Knutssons ätt, efter vad vi känner till om ätten (Jarl Gallén i ÄSF 1 s. 88–91). Det är helt enkelt svårt att hitta någon anknytningspunkt, där han skulle passa in i ätten. Om man däremot, såsom Bengt R. Jonsson gjorde, anser honom vara son till en Kristina Gustavsdotter, faller brickorna på plats. Denna Kristina var nämligen dotter till Hafrid Sigtryggsdotter (Boberg), som i sitt första äktenskap var ingift i Bengt Hafridssons ätt och blev mor till Bengt Hafridsson. Denna Kristina var dotter till Hafrid Sigtryggsdotter (Boberg), troligen i hennes andra äktenskap med en Gustav, som möjligen var lagman i Västergötland. Hafrids till förnamnet okända syster

blev mor till Tyrgils Knutsson (Tyrgils Knutssons ätt). På så sätt skulle Tyrgils vara syssling till lagmannen Knut Magnusson.

Bengt R. Jonsson söker också identifiera Tyrgils far och nämner därvid att Tyrgils kallas *filius sacerdotis* 'son till en präst' (1326, se Jonsson s. 214 not 161). Jonsson tänker sig att denne präst kan ha varit kyrkoherde Peter i Ångarp, Vartofta härad. Han är nämligen vittne i Hafrids testamente 1286 (1286 21/10 Baltak; RAp; DS nr 925; SDHK nr 353: *dominus petrus de anguthorp*, rad 15). I samma brev omtalas för övrigt dottern Kristina (*dilecte filie mee cristine de gudhem*, rad 9) Hon är då alltså nunna i Gudhems kloster. Peter nämns också i ett brev från 1284 (1284 15/6 u. o.; RAp; DS nr 793; SDHK nr 1279), vilket han utfärdar och där han kungör att han till nunneklostret i Gudhem, där han väljer sin gravplats, testamenterar sin gård Håven i Ångarps socken, Vartofta härad.

Det anförda torde inte räcka för att betrakta Peter som far till Tyrgils. Däremot torde det få anses troligt att Kristina skulle kunna vara hans mor och att benämningen **Tyrgils Kristinesson** skulle ha mycket som talar för sig.

Källor och litteratur

BSH = Bidrag till Skandinaviens historia ur utländska arkiver samlade och utgivna af Carl Gustaf Styffe. 1–5. 1859–1884.
 DDan = Diplomatarium Danicum udgivet af Det danske sprog- og litteraturselskab. 1–. 1938–.
 DS = Diplomatarium Suecanum utgivet av Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitetsakademien och Riksarkivet. 1–. 1829–.
 Fornvännen. Kungl. Vitterhets historie och antikvitetsakademien 1–. 1906–.
 Jonsson, Bengt R., Erikskrönikans diktare – ett försök till identifiering. Samlingar utgivna av Svenska fornskriftsällskapet 1. Svenska skrifter 94. 2010.
 KB, B 59 = Äldre Västgötalagen och dess bilagor. Kungl. Biblioteket, Stockholm.

Per-Axel Wiktorsson

MU = Mecklenburgisches Urkundenbuch herausgegeben von dem Verein für Meklenburgische Geschichte und Alterthums-kunde. 1–25. 1863–1977.
 Muncks avskrifter ur Vatikanarkivet. Svenska riksarkivet.
 Nilsson, Göran B., Nytt Ljus Över Yngre Västgötalagen. Den bestickande teorin om en medeltida lagstiftningsprocess (2012).
 RAp = Pergamentsbrev i Svenska riksarkivet.
 SDHK = Svenskt Diplomatarium, huvudkartoteket. Svenska riksarkivet.
 ST = Sverges traktater med främmande magter, jemte andra dit hörande handlingar utgifne af O. S. Rydberg. 1–15. 1877–1900.
 ÄSF = Äldre svenska frälseläkter. 1–. 1957–.

Johan Adolf Andersohn – filantrop, handelsman, samlare och resenär

Johan Adolf Andersohn, porträtt i olja målat av Edvard Perséus. Porträttet hänger i dag i Vänersborgs museums trapphall. (Foto: Lennart Andersson. Vänersborgs museum).

Sommaren 1871 fick läroverket i Vänersborg en omfattande donation av tusentals föremål till det museum man sedan drygt tio år planerat att öppna. Det var inte endast i antal föremålen imponerade, så gjorde även deras ämnesbredd med nära 2000 mineraler, drygt 2400 snäckor, sjöstjärnor och tagghudingar, drygt 120 koraller, fyra insektslådor, närmare 100 mynt och medaljer, ett 30-tal sedlar och ett tiotal stenåldersföremål. Därtill kom turistsouvenirer i form av väggfragment från Pompeji, vaxljus från födelsegrottan i Betlehem, syrisk tobak, turkiska dryckeskärl, två flaskor vatten från Jordanfloden och mycket annat. Dessutom skänktes ett stort antal böcker till läroverkets bibliotek. Bland böckerna märktes främst teologiska och historiska verk samt klassisk skönlitteratur. Värt att nämna är att bokgåvan även innefattade Erik Dahlbergs Suecia Antiqua et Hodierna.

Mannen bakom den omfattande donationen var handelsmannen Johan Adolf Andersohn, en man som genom sin omfattande filantropiska verksamhet skulle komma att skriva in sitt namn i stadens historia. Vägen till denna position var dock lång och långt ifrån självklar.

Andersohn föddes på gården Bolltorp, utanför Alingsås, där hans far Peter Andersson (1785–1855) hade anställning som bokhållare. Viktigaste personen för Andersohns vägval i livet var hans mor, Johanna Becklin (1797–1853). Hon var född och uppvuxen på Medevi Brunn där såväl hennes far som farfar varit brunnsmästare. Hälsokällan i Medevi gästades årligen av ett stort antal personer ur landets ledande skikt där man kunde finna allt från kungafamiljens medlemmar till tidens främsta politiker och näringsidkare. Som brunnsmästare mötte du de flesta av alla dessa gäster och den unga Johanna kunde glänta på dörren och få inblick i en del av dåtidens högre ståndskultur, en inblick som gav tankar och erfarenheter hon skulle överföra på sin son.

Peter Andersson och Johanna Becklin kom att leva ett närmast kringflackande liv i Västsverige under 1820–30-talen, beroende på Peters olika arbeten som bokhållare, inspektör, arrendator och värdshusvärd. Den unge Johan Adolf Andersohn visade tidigt intresse och talang för konst och en konstutbildning hägrade. Denna dröm gick dock om intet på grund av föräldrarnas försämrade ekonomi och det faktum att de senare separerade.

Andersohn kom från 1833 att få söka sin egen försörjning och kom då att göra det som bodbetjänt hos handlare Peter Swedberg i Vänersborg. Trots avsaknad av någon längre skolutbild-

ning visade han talang för ekonomi, affärsverksamhet och han hade därtill en god förmåga att skapa kontakt med kunderna. Efter några år befordrades Andersohn till butikens bokhållare. Samma år som han fyllde 25 tog Andersohn steget att öppna en egen handelsbod. Han blev en av stadens handlare och kunde därmed ta ett betydande karriärsteg.

Även om Andersohn nu på allvar inledde sin affärsbana tycks det ändå ha varit konst, kultur och filantropi som låg honom varmast om hjärtat. Redan under sin tid i Swedbergs butik hade han börjat att samla böcker och hans mors berättelser om filantropier hade tidigt väckt hans intresse för välgörande verksamhet.

På 1850-talet överlämnade Andersohn sin butiksrorelse till den yngre brodern Oscar Becklin (1823–1906) medan han själv kom att satsa på havreexport samt värdepappers- och låneverksamhet. Andersohn kom nu att räknas till en av Vänersborgs mer förmögna personer. Den frihet det innebar att inte längre vara bunden vid butiken gjorde det möjligt för Andersohn att företa årliga utlandsresor. Förutom resor till olika centraleuropeiska kurorter kom han att bli något av en tidig kulturturist. Han besökte flera av Europas huvudstäder med dess museer, konstgallerier och kyrkor. När den stora Världsutställningen arrangerades i London 1851 var Andersohn en av besökarna. Hans längsta resa kom att bli den runt Medelhavet 1867–68 då han besökte såväl Algeriet, Tunisien och Malta som Egypten, Palestina, Grekland och Turkiet. Intrycken under resorna påverkade Andersohn starkt. Det var också nu som hans stora samlarintresse på allvar tog fart och hans hem på Kungsgatan i Vänersborg fylldes av omfattande natur- och kulturhistoriska samlingar.

Med inspiration från sin mor Johanna kunde Andersohn, då han nu börjat skapa en förmögenhet, även på allvar driva filantropisk verksamhet. Medel donerades till en orgel för Vänersborgs kyrka, Vänersborgs hantverksskola fick stöd och 1874 överlämnade Andersohn en donationsfond på 100 000 kr till "välgörande och nyttiga ändamål" att förvaltas av Vänersborgs stad. Ur denna fond togs senare medel för uppförande av bland annat fattiggård och flickskola. Därtill gav Andersohn stöd till flera samhällsnyttiga projekt liksom till privatpersoner.

Exempel på några av de turistsouvenirer som ingick i Andersohns gåva till läroverket. Bland föremålen ser man bland annat delar av väggmålningar från Pompeji, ett trästycke från Oljeberget och ett ljus från födelsegrottan i Betlehem. (Foto: Lennart Andersson. Vänersborgs museum).

Andersohn hade ett särskilt intresse för det uppväxande släktets bildning och framtid och det är i skenet av det intresset vi skall se den tidigare nämnda donationen till läroverket. Donationen fick till följd att det sedan länge planerade museet vid läroverket kunde öppnas hösten 1872 då Andersohns samlingar,

Vänersborgs museum omkring 1890-tal. Museet, som blev kronan på Andersohns filantropiska bana fick han aldrig se öppnat då ha avled innan samlingarna hunnit att ordnas till utställningar. (Foto: Okänd. Vänersborgs museum).

tillsammans med övriga gåvor till läroverket, kunde ställas ut till allmänhetens beskådande.

Läroverkets museum hade emellertid redan från början allt för begränsade lokaler för att på ett tilltalande sätt kunna exponera alla samlingar. Därtill hade Andersohn omfattande konst- och kulturhistoriska samlingar kvar i hemmet, samlingar han önskade på något sätt kunde bli till allmänhetens nytta.

Lokalfrågan för läroverksmuseum blev akut 1883 då skolans tidigare elev Axel W Eriksson (1846–1901) donerade en omfattande samling av fåglar och andra naturalier från sydvästra Afrika till sin tidigare skola. Andersohn kom då att ta initiativet till uppförande av ett museum i Vänersborg, ett museum för läroverkets samlingar, Erikssons fåglar, sina egna kvarvarande samlingar och en samling fröprover som förvarades på landshövdingeresidenset under namn Vestra Sveriges Landtbruksmuseum.

Efter förhandlingar med staden rörande tomtplats kunde Andersohns museitanke förverkligas och våren 1885 påbörjades bygget av Vänersborgs museum. Arkitekt och byggmästare var August Krüger vilken tidigare uppfört bland annat Stadshuset i Vänersborg. I och med att det stor klart för Andersohn att museitanken skulle bli verklighet intensifierades hans samlande och han kontaktade även ett stort antal svenskar i utlandet och bad om gåvor till det blivande museet.

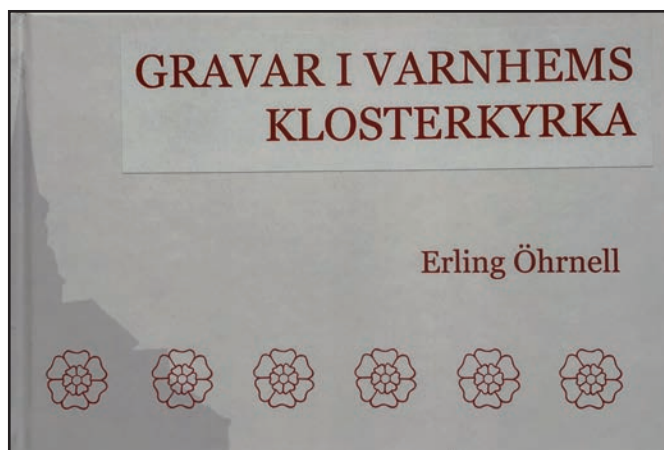
Det museum Krüger ritat och Andersohn nu skulle fylla med samlingar var att likna vid ett nationalmuseum i småstadens mått. Här var det inte den lokala historien som skulle visas utan det var internationella konst-, kultur- och naturhistoriska samlingar som skulle exponeras i utställningarna. Andersohn hade haft en förhoppning att kunna finna medfinansiärer till museibygget men dessa förhoppningar gick om intet. Förutom en mindre del insamlade medel kom Andersohn att själv få finansiera såväl museibyggnaden som den kringliggande parken.

När museet väl stod klart och samlingarna skulle flyttas in och arrangeras till utställningar avled Andersohn i ett slaganfall våren 1887. Det skulle då dröja fyra år innan museet kunde öppna i sin helhet, i mars 1891. Något årtionde in på 1900-talet påbörjades vid museet en mer omfattande insamling av kulturhistoriska föremål från Dalsland och Götaälvdalen, något som skulle lägga grunden till en omfattande länsmuseumverksamhet.

Det museum Andersohn lät uppföra står i dag kvar i närmast oförändrat skick och har ett synnerligen högt kulturhistoriskt värde i sig som varande landets äldsta museimiljö. De samlingar han en gång lade grunden till har växt till att i dag omfatta dryga 300 000 föremål, 1,5 miljoner fotografier, bibliotek och enskilda arkiv som förvaras på Kulturlagret i Vänersborg – samlingar som under 2022 hade drygt 230 000 digitala besökare.

Peter Johansson

Gravar i Varnhems klosterkyrka

De flesta kyrkor har inom sina murar mer eller mindre kända gravar. Ofta saknas information om dessa. Erling Öhrnell som guide i Varnhems klosterkyrka noterade att han ofta fick frågor om gravarna inne i kyrkan.

Sagt och gjort. Han började forska kring gravarnas historia och det hela slutade med att han författade ett omfattande manus, vilket nu finns i en bok. Boken presenterades som sig bör i klosterkyrkan.

De flesta vet väl att den välkände Birger jarl har sin grav i klosterkyrkan. Kanske även att biskop Jesper Swedberg har sitt sista vilorum där, och givetvis har inte någon missat de praktfulla kistorna över Magnus Gabriel De la Gardie och hans maka.

Men det finns betydligt fler gravar, många väldigt okända för de flesta besökare. Författaren ger information i ord och bild om totalt 32 olika gravar som finns inne i kyrkan. Nåja, biskop Swedbergs grav ligger visserligen inne i kyrkan, men nås genom en dörr på norra sidans utsida. En annan mera okänd grav är Johan Warenbergs familjegrav. Warenberg var kronofogde, och mördades av en uppretad folkmassa vid utskrivningen av soldater vid Binnebergs tingshus. Året var 1710, och utskrivningarna av soldater till svenska armén under Karl XII:s många krig var ingalunda populära. Tre av förövarna avrättades på Binnebergs galgbacke. Även Riddaren Anders Erichsons Röde till Velandas familjegrav finns här. Anders avled 1593.

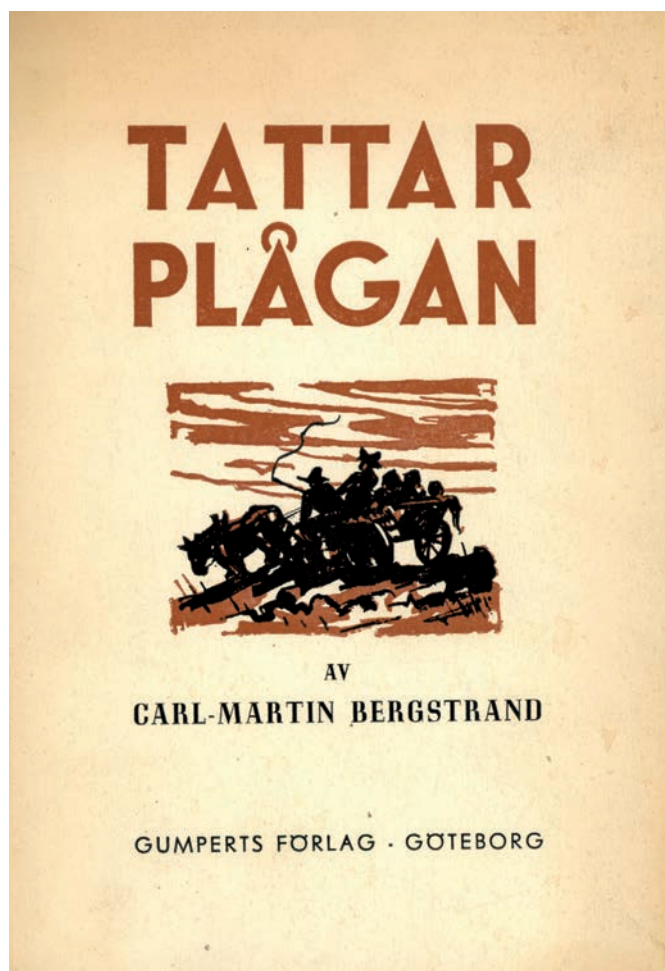

Erling Öhrnell ger även en god lektion i olika gravhällars utseende och historia. Boken illustreras av ett flertal fotografier.

Boken som är utgiven av Skara stiftshistoriska sällskap, är inbunden och omfattar 87 sidor. Boken kostar endast en hundralapp och försäljes bl a i klosterkyrkans bokhandel.

Sven-Olof Ask

Tattarplågan

1942 utkom folklivsforskaren Carl-Martin Bergstrand med boken *Tattarplågan*. Materialet är en genomgång av berättelser som i första hand finns samlade i Västsvenska Folkminnesarkivet. Visserligen väckte boken en viss uppmärksamhet när den kom ut men idag skulle den vara helt omöjlig att tryckas. Synen på olika grupper i samhället har ändrat sig till det bättre. Boken ger en mörk bild av dem som vi kallar resandefolket, utan försök till förklaring och förståelse för denna folkgrupps levnadsmönster.

Författaren går i boken igenom olika folkgrupper som felaktigt kommit att sammanblandas med begreppet tattare. Det är romer och invandrande finländare. Just tattare var ett samlingsnamn för dem som stod längst ner på den sociala trappan. De fick också överleva genom att bland annat få hästar, något som då sågs ned på. Andra försörjningsmöjligheter var förtäring av kastruller, slipning av knivar men också att spå och idka det man menade var svartkonst. Det betydde också att människor på landsbygden hade både fruktan och en viss respekt för dessa som besökte gårdar och kanske med närgångna metoder tiggde mat och annat.

I ett kapitel berättas det om präster som fått besök av tattare. Ett sådant var på Hammaren i Brevik som förr var prästboställe. Det besökande folket ville stanna där men prästen körde iväg dem. Då lovade en av kvinnorna, ”att så mycket som de frös, så mycket skulle prästen få värma sig sedan. Och han frös och bara satt i spisen och inget fick bort honom därifrån, utan han brann upp.”

Bergstrand anger utifrån Warholms herdaminne att det var komministern och magistern Johan Fredrik Wennesten som det handlade om. Denne blev 1809 angripen av en häftig sinnesyra, att han kastade sig i elden. Han räddades av sin hustru och en tjänare, men skadade sig så illa att han avled. Han var vid sin död

trettioett år gammal. Han var född i Valstad 1772; blev magister i Greifswald 1797, prästvigdes 1798 samt blev komminister i Grevbäck 1806.

Från Göteborgs stift berättas om en komminister som hade många stygga hundar. Det kom en finne dit en gång men hundarna höll på att bita ihjäl honom. Då sa finnen: ”När hunna skälla, så ska du tiga.” Och den prästen fick munlås, så han kunde inte tala sina sista tjugo år utan fick ha en hjälpepräst.

Bergstrand identifierar prästen som komministern i Veddige Johan Bernhard Svensson. Han var född i Veddige 1790, prästvigdes 1817, komminister 1831 i Veddige. Skarstedts herdaminne berättar om honom att han ”Dog efter 13 års sjukdom, beröfvad talförmågan och lam i halfva kroppen.”

Vad som ligger bakom berättelserna är idag svårt att utröna. Dock visar det sig att människor har omtalat dem som signierier och svartkonst. På så sätt ha de blivit folkminnen.

Författaren och folklivsforskaren Carl-Martin Bergstrand var född 1899 och avled 1998. Hans fader var präst och skrev en bok om Separatismen i Västergötland. Carl-Martin Bergstrand blev efter studier i Göteborg fil. lic. och var folkskollärare 1926–1929. Mellan åren 1932–1964 var han föreståndare för Västsvenska folkminnesarkivet i Göteborg och kom under denna tid att utge en stor mängd böcker med västsvensk anknytning. Han är begravd på Antens kyrkogård.

Johnny Hagberg

Slutledningsfel

I Meddelandet 1/2023 berättade undertecknad om Johan Andersson i Uvered som hade ett eget museum. Tyvärr blev det ett slutledningsfel i min kommentar till artikeln. Jag påstod helt felaktigt att Arnold Josefsson var en son till Johan Andersson. Helt fel. Den uppmärksamme läsaren Torbjörn Djupmarker från Hyringa Hedåker meddelar (utdrag) följande som rättar till det hela:

Läser med intresse din artikel i senaste utgåvan av Västgötalitteratur angående Johan Andersson Skattegården Djupedal Uvered. Jag är född i Skattegården Djupedal.

Gårdarna bildades genom en hemmansklyvning och det finns därför flera Skattegården Djupedal. Min farfars far hette Gustaf Karlsson. Hans söner Karl, Josef, Anton och Emil Gustafsson övertog delar av Skattegården och delade upp dessa mellan sig. Dessa gårdar har jag återförenat idag.

Josef Gustafsson var alltså min farfars bror och också min granne när jag växte upp. Hans son var Arnold Josefsson som du beskriver i texten. Arnold var alltså inte son till Johan Andersson.

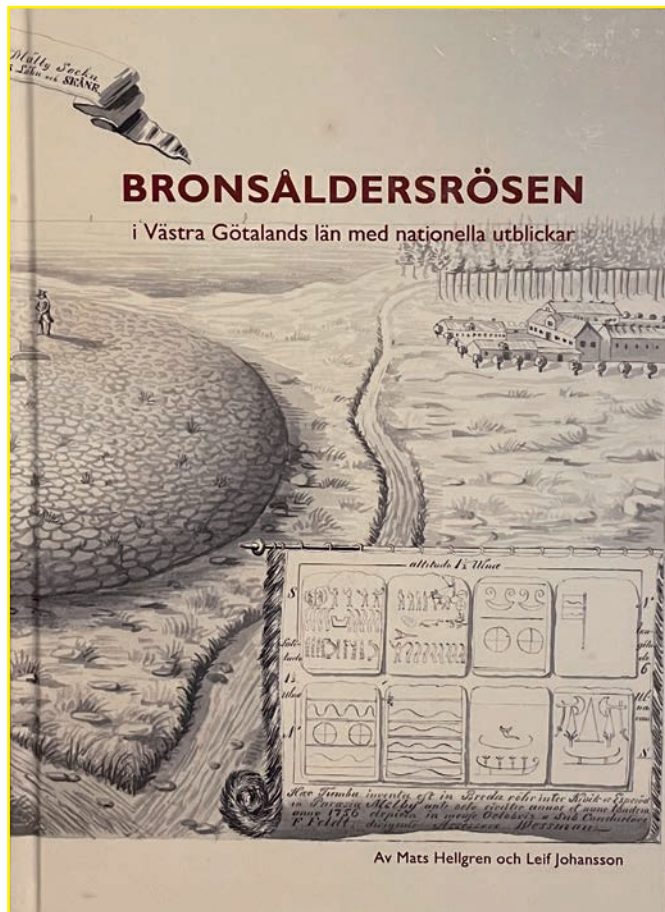
Vet du mera om denne Johan Andersson eller var han bodde är jag nyfiken på detta.

★

Jag har försökt att få fram vem Johan var men gått bet. Är det någon av läsarna som känner till något så hör gärna av er.

Johnny Hagberg

Bronsåldersrösen

Mats Hellgren och Leif Johansson har utgivit sin sjätte bok. Denna gång har fokus lagts på bronsåldersrösen i Västra Götalands län.

Det uppskattas att det finns drygt 20 000 bronsåldersrösen i Sverige varav ca 25 procent finns i Västra Götalands län. Trots det höga antalet finns det stora kunskapsluckor om dessa stenmonument som började uppföras för ca 3500 år sedan. Relativt få är undersökta.

Under bronsåldern begravdes människor bl. a. i högar av jord och torv och i stenrösen. Jordhögarna finns ofta i odlingsbar mark och många har nog blivit bortodlade. Stenrösenas verkar ha klarat sig bättre på obrukbara marker som bergshöjder även om sten har tagits till bl. a. stengärdesgårdar.

Under ca 1300 år varade bronsåldern i Sverige. Vattennivån var då betydligt högre och klimatet skiftade från betydligt varmare än i dag till att bli fuktigare och kallare. Blandekonomin utvecklades med en kombination av jakt, åkerbruk och boskap.

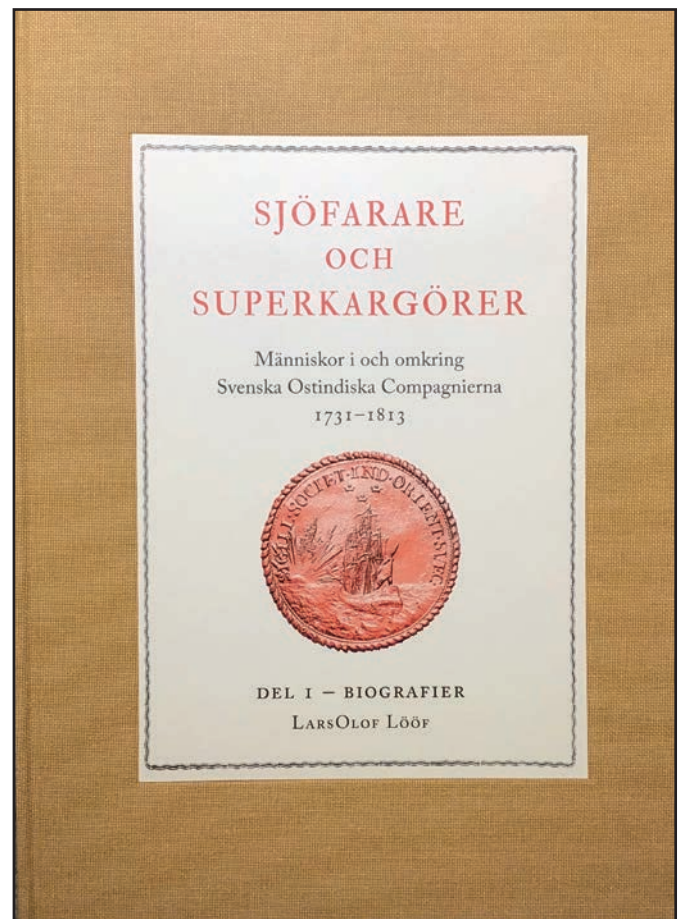
Boken är på 256 sidor (sidnumreringen upphör efter sidan 53!) och har titeln "BRONSÅLDERSRÖSEN i Västra Götalands län med nationella utblickar".

Även om fokus är på bronsåldersrösen så tas ämnen som t ex boplatser, redskap, handel, brons och hållristningar upp. Bokens författare har gått igenom stora mängder rapporter och studier och deras slutsatser är bl. a. att rösenas har en likartad uppbyggnad men att det finns regionala skillnader i Sverige vad gäller rösenas storlek och placering i landskapet.

Bokens sidantal domineras av bilagorna om de enskilda rösenas beskrivning och de tydliga kommunkartorna där man relativt enkelt kan finna ett bronsåldersröse att besöka. Ta gärna med en fikakorg och besök ett röse.

Niklas Krantz

En fullträff av personhistoria!

En fullödlig bok om Sjöfarare och Superkargörer utkom 2021.

Vad många kanske inte vet är vad en superkargör var eller gjorde.

Han var den person på ett fartyg som gick till Kina, i ost-indiefararens tidevarv. Han bestämde på fartyget, eftersom han svarade för den värdefulla lasten. Fartygets kapten var faktiskt underordnad kargören!

Lars Olof Löf i Göteborg har under decennier ägnat sig åt att gräva i arkiv efter dagböcker, etc., efter uppgifter om alla som haft att göra med den omfattande handeln inom Ostindiska handeln.

Resultatet är helt makalös. I en diger bok, på hela 589 sidor, presenteras det hela. Ett stort avsnitt med personhistoria som enligt mig saknar motstycke. Här finns det mesta av information om chefskapet på skeppen. Familj, släkter, karriär och mycket annat redovisas, givetvis med väldigt utförlig information om varifrån alla uppgifter kan sökas.

Många från denna blomstrande verksamhet kom även från Skaraborg. Därför har boken med sina 2,7 kilo en given plats i bokhyllan, för de som är intresserade av personhistoria på 1700-talet.

Boken fick nyligen ett hedersomnämmande vid hembygdsdagen i Göteborg. Boken har även hedrats av Sveriges släktforskarförbund.

Sven-Olof Ask

Hömb, Fyrunga och Ullervad

Ljutförändringar i västgötska folkmål som bakgrund till oväntade ortnamnsformer

Dialektforskaren Johan Götling (1887-1940), född i Göteve socken.

Vårt språk har förändrats i hög grad under tidernas lopp. Ortnamn med forntida anor kan ha fått en helt annan gestalt än den ursprungliga. Exempel på detta ger de uråldriga bygderna i Västergötland. När omvandlade ortnamn inte längre varit begripliga, har språkanvändarna i vissa fall ändrat dem, sannolikt ofta i tron att de därmed gav namnen en korrektare form.

Elias Wesséns bok *Våra folkmål* ger många intressanta upplysningar om de så kallade götamålen (s. 23 ff.). Västergötland betecknas som centrum i götamålsområdet. Folkmålen i detta landskap skiljer sig på många sätt från de uppsvenska dialekterna i sveamålsområdet, vars centrum är Uppland (s. 30 ff.). En av skillnaderna är att ljutförbindelsen *mb* i Västergötland givit *mm*; ordet *kamb* t.ex. har blivit *kåmm* och *lamb* har blivit *låmm*. I uppsvenska mål kvarstår *mb*: *kamb*, *lamb*. Riksspråket har som bekant fått formerna *kam* och *lamm*.

I del 13 av *Ortnamnen i Skaraborgs län* (SOSk) behandlar Ivar Lundahl by- och sockennamnet *Hömb* (s. 128 f.) och anför därvid bl.a. skrivningarna *Höm sokn* 1394 och *Hömb* 1685. Namnet tolkas som en sammansättning av det växtbetecknande *hö* och *hem* 'hemvist, boplatz; gård'. Det angivna uttalet är *hömm*. Det till *Höm* fogade *b*-tecknet, som är etymologiskt missvisande, antas bero på analogisk anslutning till ord med ursprungligt *mb*, t.ex. *lamb*.

När ord som *kamb* och *lamb* i talspråket hade förlorat sitt *b*-ljud och fått samma långa *m*-ljud som i *simma* och *ramm*, kan en skrivare ha föreställt sig att talspråkets *hömm* rätteligen borde återges med skrivformen *Hömb*. »Då ljutförbindelsen *-mb* i dialekten hade utvecklats till *-mm* (*kamb* > *kåmm* o.d.), kunde det icke begripliga *hömm* uppfattas som uttalsform för ett *Hömb*», så uttrycks saken i Svenskt ortnamnslexikon (s. 153).

Ett västgötskt dialektdrag lätt att observera är övergången från långt *γ* till *u* i ordformer som *buta* 'byta', *dur* 'dyr', *gruta* 'gryta' och *luse* 'lyse'. En karta i Wesséns *Våra folkmål* visar utbredningen av former med *-u-* i Västergötland (s. 28). Sådana utmärker framför allt Skaraborgs län men uppträder också i Älvsborgs län. I första delen av Västergötlands folkmål betecknar Johan Götling övergången *γ* > *u* som »den mest bekanta av landskapets dialekttegenheter» (s. 246). Han framhåller att övergången att döma av skrivningar i en del äldre handlingar var genomförd på 1500- och 1600-talen.

Till området med övergång från långt *γ* till *u* hör socknarna Fyrunga och Saleby på Västgötaslätten. I SOSk 10 (s. 47, 50) redovisar Ivar Lundahl det äldre uttalet *sålbu* för by- och sockennamnet *Saleby*. By- och sockennamnet *Fyrunga* behandlas i samma del av SOSk (s. 14 f.); Lundahl anför uttalet *furunga* och en lång rad äldre belägg med *Fur-* i första stavelsen, bland dessa *Furungom* 1397, *Ffurunghe* 1447, *Furunga* 1551 och *Furunga* 1587. Det yngre *Fyrunga* har undanträngt ett ursprungligare *Furunga*, som ännu inte fått en slutgiltig förklaring. Lundahl antar – tilltalande – att den felaktiga skrivningen *Fyrunga* beror på att man känt till övergången *γ* > *u* och missuppfattat formen *furunga* som en dialektal västgötsk uttalsform av ett »korrektare» *Fyrunga*.

Ett annat västgötskt dialektdrag är bortfall av *d* mellan vokaler och i slutljud efter vokal. Samuel Landtmanson (Västgötamålet s. 42) ger exempel som *bru* 'brud', *kåe* 'kåda', *ria* 'rida', *sme* 'smed' och *spae* 'spade'. I olika delar av SOSk finner man uttalsformer för by- och sockennamn som *härjeva* för *Härjevad* (Skånings härad), *lava* för *Lavad* (Kållands härad), *ru* för *Ryd* (Kåkindes härad), *rua* för *Ryda* (Barne härad), *tråva* för *Tråvad* (Laske härad) och *va* för *Vad* (Vadsbo härad).

By- och sockennamnet *Ullervad* utanför Mariestad innehåller inte ett ursprungligt *-vad*. I SOSk 11:1 (s. 132, 136 f.) redovisar Lundahl äldre belägg som *Vllerwi* 1278, *Wllærwis bro* omkring 1325, *Wllærfive* 1478, *Ullärfiva* 1715 och uttalet *ullärva* med bitryck på andra stavelsen. Han biträder förklaringen av *Ullervad* som ett äldre *Ulla-ærve* 'Ulles arvegods', sammansatt av mansnamnet *Ulle* och ett ord *ærve* 'arvegods'. Med detta *ærve* 'arvegods' räknar Lundahl också i by- och sockennamnet *Lindärva*, Kinnefjärdings härad (SOSk 6 s. 35 f.).

Att namnet *Ullärva* kommit att skrivas *Ullervad* kan väl bero på att *ullärva* uppfattats som en dialektal uttalsform med *d*-bortfall av ett »korrektare» *Ullervad*.

Litteratur

Götling, Johan, 1940–41: Västergötlands folkmål 1. Vokalerna A. Text. Uppsala. (Skrifter utg. av Kungl. Gustav Adolfs Akademien för folklivsforskning 6.)

Landtmanson, Samuel, 1952: Västgötamålet. Stockholm. (Västergötland. Bidrag till landskapets kulturhistoria och naturbeskrivning. A 8.)

SOSk = Lundahl, Ivar, 1950–81: Ortnamnen i Skaraborgs län 1–18. Uppsala(–København). (Skrifter utg. genom Ortnamnsarkivet i Uppsala. Ser. A. Sveriges ortnamn.)

Svenskt ortnamnslexikon. Utarbetat inom Institutet för språk och folkminnen och Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet. 2 reviderade uppl. Red.: Mats Wahlberg. Uppsala.

Wessén, Elias, 1970: Våra folkmål. Stockholm.

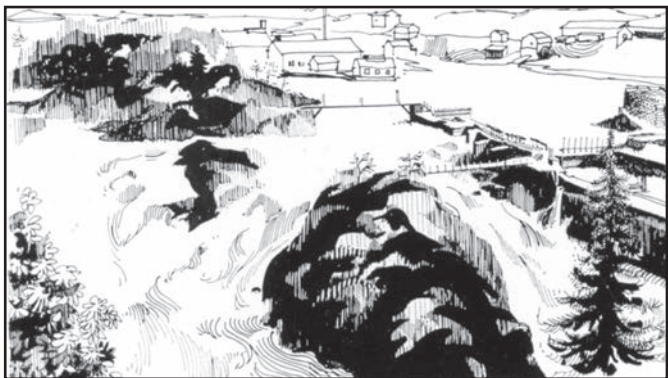
Svante Strandberg

Ytterligare om Toppön i Trollhättan

I en artikel i föregående Meddelande berättade undertecknad om Toppön och då utifrån den järnbro som gjorde att man kunde komma ut till ön och beskåda det märkliga och hisnade vattenfallet på nära håll.

Den sista skildringen om bron är i Svenska Turistföreningens resehandbok om Västergötland, tryckt 1915. Här är järnbron borta och ersatt med en hängbro:

Från Önan för en smacker hängbro över Toppöfallet till Toppön (Tillträde 25 öre). Utsikten från Toppön på de brusande vattenmassorna är en av Trollhättans förnämsta. Från hängbrons östra sida fortsätter promenaden över Gullön genom det massiva "vindverkshuset" till regleringsdammen.

I samband med Fallens Dag 1968 tryckte Vattenfalls PR-avdelning upp en liten broschyr om bron och Toppö-pengen. Som en jubileumsgåva till stadens turistförening och fornminnesförening skänktes 10 000 Toppö-penningar för souvenirbruk. Fallens Dag firade 1968 sitt tioårsjubileum. Här följer några notiser ur denna broschyr.

Trollhättans traditioner på turismens område är allmänt kända. Däremot är det mindre känt att omtanken om turisten kan kombineras med social omvårdnad. Om detta dubbla ansvar vittnar emellertid den av Kanalbolaget uppförda Toppö-bron och den samtidigt instiftade Toppö-pengen.

För att turisterna på nära håll skulle kunna beskåda vattenfallen i Trollhättan, lät Kanalbolaget 1834–35 under övermekanikus Nils Ericssons bygga en bro ut till Toppön.

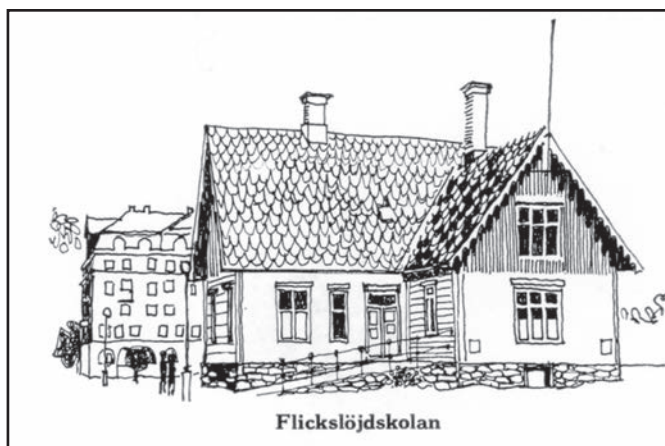
Sommaren 1836 började man där taga upp en frivillig avgift av dem som utnyttjade bron. Snart ändrades dock den frivilliga avgiften till en fast broavgift. Den betalande fick av brovakten som kvitto en pollett av mässing – Toppö-pengen – som lades i en sparbössa vid bron.

Friskolan Kronprins Oskar

Inkomsterna från broavgiften anslogs av Kanalbolaget till den 1834 färdiga nybyggnaden av friskolan "Kronprins Oscar" mot att skolan svarade för brons underhåll och brovaktarens lön. Friskolans kassa fick därigenom fram till 1862 ett gott tillskott. Under 1830-talet inflöt årligen omkring 100 riksdaler banko. På 1850-talet var skolans behållning av Toppö-pengen den dubbla. En del av medlen användes för fattiga barns beklädnad.

Sedan Kronprins Oscars skola 1862 överlätits till den nybildade Trollhättans församling, överläts de årliga inkomsterna av Toppö-pengen istället till den 1847 grundade flickslöjdskolan som för sin verksamhet var beroende av enskild frikostighet.

Flickslöjdskolan

År 1862 fick flickslöjdskolan 365 kronor och 1881 var inkomsterna från Toppö-pengen över 1000 kronor, vilket på den tiden var ett betydande belopp.

★

Tänk vad en liten mässingspollett kan betyda! De insamlade medlen räckte på den tiden långt.

Johnny Hagberg

Arnfebern

Jan Guillous böcker om tempelridderen Arn, som utkom 1998–2000, blev en enorm framgång. Förutom att de sålde bra, gav de också upphov till en omfattande turism och en av de mest påkostade filminspelningarna i svensk filmhistoria.

Om böckerna, Jan Guillous hantverk, de känslor och den turism som uppkom i böckernas spår liksom föruttna möjligheter, har docenten Bengt Knutsson skrivit en bok – *Arnfeber*. Författaren, vars bildning är uppenbar, uppfattar sig vara extra väl lämpad att ta sig verket an; han menar sig nämligen dela flera viktiga omständigheter med den fiktive Arn: västgötskt ursprung, teologisk och arabisk skolning, språkkunskap (latin, arabiska) liksom mångårig vistelse i det heliga landet. Läsaren böjer sig i ödmjukhet, men börjar nästan misstänka att författaren själv drabbats av Arnfeber, och tänker Arn som en historisk gestalt – vad tjänar annars jämförelsen till?

Framställningen har, kan man säga, fyra delar. En granskar själva storyn och berör komposition och trovärdighet. Utfallet ger Guillou med beröm godkänt. En annan granskar Guillous användning av latin och arabiska – här får han ett godkänt betyg, om än docenten måste korrigera somligt. Den tredje delen granskar Arnfebern, hur berättelsen om Arn mottogs och de många försöken att slå mynt av framgången. Den fjärde lyfter fram det som Knutsson uppfattar som Guillous egentliga ärende, att visa på ett fruktbart kulturmöte mellan de kristna korsfararna och araberna då, och mellan kristendom och islam idag. Att denna del fortsatt inte fick något större genomslag beskrivs som ett förspilt tillfälle.

Boken är sammanfattningsvis synnerligen välskriven. Några delar är jag emellertid kritisk till. Dessa ska jag diskutera nedan. En lika konkret som förvånande felaktighet har smugit sig in i texten. Författaren använder benämningen ”Vatikanen” om den medeltida romerska kyrkan, men detta blir anakronistiskt, ty Vatikanstaten tillskapades ju av Mussolini först 1929.

Arnfebern, om den kan jag säga, som det heter i *Fänrik Ståls sägner*: ”Jo, därom kan jag ge besked, Om herrn så vill, ty jag var med.” Åren 2005–2018 var jag präst i Varnhem, och befann mig i den rollen i epicentrum av Arn- och kulturturism, filminspelningar, museala, kommunala och regionala intressen – som skulle samsas med ett hyggligt aktivt församlingsliv. Någon feber hade jag aldrig, men jag noterade den hos andra, en feber som ibland närmade sig den fullkomliga galenskapen.

Knutsson beskriver Arnfebern som ett slags religiös väckelserörelse: Arntrilogin var den heliga skriften, Arn frälsaren och Guillou dess profet. Böckerna satte Västergötland och Skaraborg på kartan och gav området en legitimitet som historiskt viktigt, Sveriges vagg, nu en gång för alla bevisat, vilket födde en lokal stolthet, medvetenhet och patriotism. I sin tur, som det inte sällan blir med religiösa företeelser, skapas det en ekonomisk cirkus runt omkring. Så menar Knutsson att fallet blev också med Arn.

En av platserna varifrån Arnfebern spreds var Varnhem – trilogins utgångspunkt. Platsen har förvisso varit ett besöksmål sedan 1700-talet, och från 1920-talet har församlingen med små medel gjort vad man kunnat för att ta emot besökare och visa klosterkyrkan. Med böckerna om Arn kom plötsligt, utan församlingens egen ansträngning, busslast efter busslast som reste i Arn fotspar – där en del också trodde sig kunna få se Arns grav. Församlingen togs med storm. Men: när det kom som flest besökare var de aldrig fler än 100 000. Detta kan jämföras med exempelvis Vadstena klosterkyrka som årligen tar emot ca 500 000 besökare. Tioalet år efter Arns litterära entré var besöksantalet nere på omkring 30–40 000 – trots de mångåriga arkeologiska utgrävningarna, sensationella fynd och tillkomsten av Kata gård.

En detalj i sammanhanget som Knutsson missar, och som delvis påverkar hans resonemang, är att Arnturismen lockade människor från hela landet, och i viss mån också från Norden, Tyskland och Benelux. Om det nu var en religiös väckelse, så drabbade den inte bara västgötar. I beaktande av detta haltar Knutssons bild något.

Arnfeberns tydligaste effekt blev emellertid att perspektiven förlorades. Men frågan är om detta var en effekt av Arn, eller om Arnhysterin kom att accentuera ett särskilt drag i den skaraborgska folktypen, nämligen svårigheten att få perspektiven rätt, där stort blir litet och litet blir stort.¹ Lokalt uppfattade man att Arnturisterna var långt fler än de i själva verket var, och att detta intresse skulle fortsätta, kanske rent av för evigt. Likt en fullödlig västgötaklimax visade sig dessvärre den fiktive Arn utgöra en större lockelse än den verkliga historien.

Knutssons bok är akademiskt putslustig. Ofta är ironin bitande – och träffande. Några gånger sätter sig skratet i halsen. Det är lätt att göra sig lustig, men det betyder inte att författaren fattat sakernas korrekta tillstånd. Ett delkapitel, som behandlar kyrkornas avgifter, har rubriken ”När myntet i kistan klingar, sig själen ur skärselden svingar”. Med den sloganen sålde den senmedeltida

1 Se vidare min artikel ”Stort blir litet och litet blir stort. Tankar om det typiskt skaraborgska”, i Karl-Erik Tysk (red.), *Litet blir stort eller tvärtom. Från skaraborgares perspektiv. En antologi från Skaraborgs akademi*, Skara 2020, s. 247–261.

avlatskrämaren Acrimboldus avlatsbrev, men vad kyrkor och församlingar de facto gjorde, var inte att berika sig, utan att mot tämligen blygsamma avgifter öppna upp kulturarvet. Alternativet hade många gånger varit stängda kyrkor.

Så till det som Knutsson identifierar som Guillous egentliga ärende: kulturmötet mellan Europa och Arabien, kristendom och islam. Sant är att den muslimska världen under korta perioder skapat så kallad högkultur, men den som idag söker efter denna kultur, får gräva djupt i historien.

När Romarriket föll sönder skingrades en stor del av arvet från antiken, dess vetenskapliga, filosofiska och intellektuella innehåll, och inte minst Västeuropa gick in i en omfattande recession. Med start ett antal hundra år senare kom en arabisk högkultur att växa fram och blomstra, inte minst i abbasidernas Bagdad under 7- och 800-talen, senare i södra Spanien och på Sicilien. Där bedrevs ett omfattande filosofiskt och vetenskapligt arbete som inte minst baserades på en mycket omfattande översättningsverksamhet.

Bekant är också att västerlandet vid Romarrikets fall tappade bort det antika arvet, men återfick det via den arabiska kulturen. Men lika lite som den arabiska högkulturen ska glömmas bort, lika lite ska denna ensidigt framställas som muslimsk. De främsta kopisterna, både till antal och värv, var arabiska kristna, och kyrkan i dessa områden bar upp en stark både teologisk och filosofisk reflektion.

När man idag konfronteras med islamisters bestialiska framfart, olika muslimska gruppers terrorverksamhet med utgångspunkt och bas i Mellanöstern och Kaukasus, och det sedvanliga ropandet om att Gud är stor samtidigt som man förstör något eller dödar en medmänniska, då känns den tidigare arabiska högkulturen långt borta – och det är den, oändligt långt borta.

Det islamiska tänkandet under de första fyra århundradena präglades av *ijtihad*, det vill säga ett kritiskt och oberoende tänkande som såg nödvändigheten i att anpassa den heliga texten till utvecklingen i samhället. Mot slutet av 1000-talet ansåg ett flertal sunnitiska härskare att detta synsätt utgjorde ett problem, och utvecklingen drevs i en annan riktning. Alla juridiska och teologiska frågor ansågs då redan ha fått sina svar och den heliga texten fick inte längre om- och nytolkas, med en förstelning av det intellektuella klimatet som följd. Denna inställning har sedan dess, det vill säga under mer än tusen år, präglat islam.

Det är en vanlig uppfattning bland liberala västeuropéer, att en fundamentalistisk tolkning av islam skulle utgöra en särtradition eller en vantolkning. Förhållandet är dock det rakt motsatta – att det sedan finns sekulariserade muslimer, det är en annan sak. Porten till *ijtihad* är alltså stängd, och en fundamentalistisk åskådning är den förhärskande riktningen idag.

Kan denna form av islam över huvud taget integreras i det västerländska samhället? Finns förutsättningar för det kulturmöte som Guillou och Knutsson hoppas på? Harvardprofessorn Samuel P. Huntington hävdar i *Civilisationernas kamp. Mot en ny världsordning* att nästa stora konflikt i världen inte kommer att vara ideologisk eller ekonomisk, utan kulturell, och att den kommer att stå mellan den västerländska och den muslimska kulturen. Om det blir så vet vi inte, men Huntingtons analys, torde, mänskligt att döma, ha mer för sig än dem som drömmer om kulturutbyten som bygger på förutsättningar som var verklighet mer än tusen år tillbaka i tiden. När sakernas tillstånd analyseras, är det kanske på denna punkt som den verkliga Arnfebern fortsatt grasserar, när det litterära arvet efter den fiktive Arn lagt sig.

Markus Hagberg

Bengt Knutsson: *Arnfebern. Jan Guillou och tempelriddaren Arn*, Carlssons bokförlag, Stockholm 2022, 179 sidor.

Minnesteckningar Skara stift

Redan 1889 började seden i vårt stift, att de präster som lämnat det jordiska skulle minnestecknas. Innan dess var det herdaminna som lämnade besked om de biskopar, präster, komministrar m.m. som verkat i vårt stift.

Mest känd är väl J W Warholms herdaminne, som upptar alla kända präster fram till andra hälften av 1800-talet. Detta bokverk utkom då i två volymer, men nytrycktes 1984 och går därför fortfarande att finna på antikvariat. Efterföljaren utgavs av Cederbom och Friberg, och gick fram till 1930.

Nyligen presenterades en ny bok, med totalt 49 präster och diakoner som verkat i Skara stift. Detta under åren 2018–2022. Ansvarig är Skara Stiftshistoriska sällskap, och arbetet har sammanställts av före kyrkoherden i Larv, Sten-Åke Engdahl, numera bosatt i Örebro.

Några foton på de bortgångna finns inte denna gång, men ofta ett färgfoto på den kyrka vari resp. person varit verksam.

Biskopen kallar numera till minnesgudstjänst för de avlidna, och Stiftshistoriska sällskapet har uppdraget att utge minnesteckningarna i tryck.

Boken är inbunden i hårda pärmar, och omfattar 112 sidor.

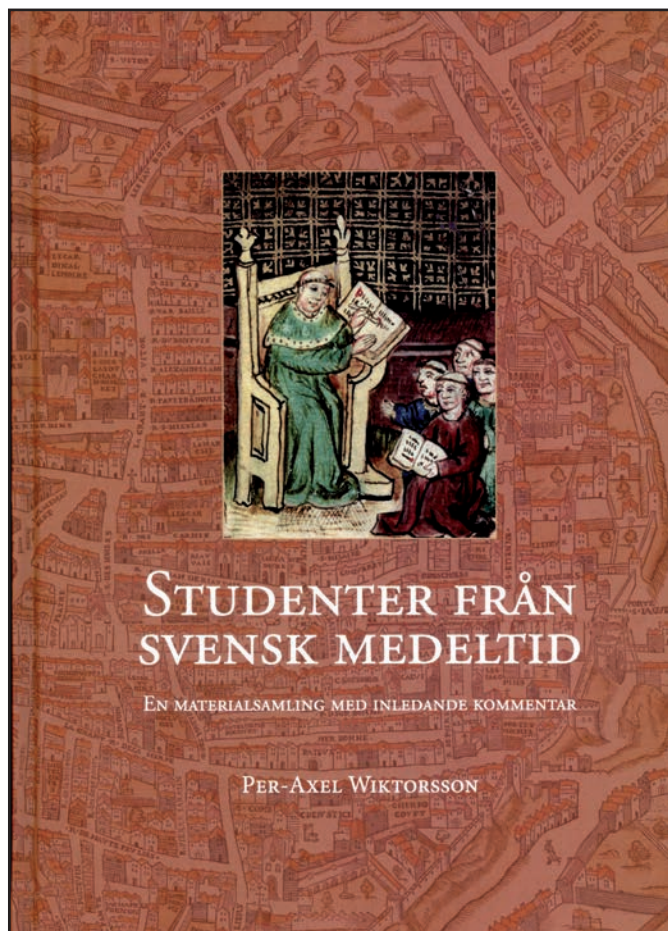
Pris 175:–

Sven-Olof Ask

Studenter från svensk medeltid

En materialsamling med inledande kommentar av professor Per-Axel Wiktorsson

Utländska studier

Uppsala universitet grundlades 1477. Innan dess fanns ingen universitetsutbildning i vårt land. De som ville läsa vidare efter djäkneskolorna och skaffa sig en akademisk examen fick ta sig till någon av de universitetsstäder som fanns på kontinenten. Paris var den dominerande lärdomsstaden mellan år 1200–1500. Innan 1347 då Karlsuniversitetet grundades i Prag fanns inget universitet på den europeiska kontinenten norr om alperna.

Studier var nödvändiga för de kyrkliga ämbetena som växte fram i takt med att domkapitlet etablerade sig i stiftet. Det var förstås denna möjlighet till avancemang inom den kyrkliga hierarkin som drev studenterna den mödosamma och farliga vägen till Paris. En del av dem kom att stanna länge. Biskop Brynolf Algotsson (död 1317) från Skara blev kvar i 18 år och tillägnade sig en stor lärdom som han sedan omsatte i praktiken som biskop i Skara; liturgi, juridik, arkitektur, prästutbildning m.m.

Kollegium för studenter från Skara i Paris

Under 1290-talet förvärvade Hemfast, kyrkoherde i Falköping och student i Paris, en fastighet på Clos-Bruneau, mitt i latinkvarteren på vänstra stranden. Fastigheten anslogs till studenter från Skara stift i början av 1300-talet, då Hemfast, sedan han blivit magister vid den filosofiska fakulteten, återvänt till Skara, där han omtalas som kanik vid domkapitlet. Mot slutet av 1300-talet var studenterna färre och underhållet blev eftersatt. En uppryckning skedde genom Brynolf Karlsson, domprost i Skara, magister i Paris 1380, prokurator för den engelska nationen 1382, då han av allt att döma undervisade vid den filosofiska fakulteten. Därefter var det tomt med skara-

studenter, men husets ägare var väl dokumenterade i Paris: domkapitlet i Skara. I källorna identifierades huset med hjälp av en bild av Jungfru Maria som var uppsatt i anslutning till fastigheten. Under 1390-talet höll fastigheten på att helt förfalla, men den engelska nationen ingrep med upprustning, så att huset kunde hyras ut. Det rådde stor bostadsbrist i Paris. Ytterligare två stift hade också sina studenthem i lärdomsstaden, Uppsala och Linköping.

Studenterna väljer nya universitet

Antalet unga svenskar som kom att söka sig till Paris mellan 1200 och 1500 var minst 400, kanske 500. En högperiod var under 1300-talets första hälft då man räknar med att ett trettiotal svenskar var i staden årligen. Självklart en liten del av alla de studenter som fanns i staden – kanske därför som man startar studenthem för att känna någon hemkänsla i en stad med över 200 000 invånare? Man studerade i huvudsak teologi, filosofi och juridik. Det var ett klart överslag för det kyrkliga. Fram till 1350 har Paris sin storhetstid vad gäller studenttillströmningen. Senare kommer de mer närliggande tyska universiteten att dominera och när vi närmar oss slutet av 1400-talet har Uppsala upprättat sitt lärdomssäte.

Materialsamlingen

Studiet av den svenska medeltiden syftar i allmänhet till att identifiera drivkrafterna bakom den tidens kulturella och samhällsliga utveckling. En ofta förbisedd drivkraft härvidlag utgjordes av de svenskar som besökte de medeltida universiteten och de impulser som dessa personer tog med sig tillbaka till vårt land efter studiernas slut. Tidigare arbeten i genren har i regel fokuserat på ett universitet (eller ett stift) i taget. Här tas ett samlat grepp på materialet för att belysa helheten.

De kategorier som härvidlag tas i beaktande är svenskar som omtalas som

- 1) universitetsstuderande, omnämnda i olika universitetsmatriklar,
- 2) bärare av akademiska titlar: baccalaureus, magister, doktor, professor samt
- 3) ägare eller tillskyndare av skrifter med ett i någon mening vetenskapligt innehåll.

Det är omkring 1500 personer, som på detta sätt presenteras i var sin artikel i arbetet. Varje artikel består i regel av a) en kort beskrivning av personens akademiska och efterakademiska insatser, b) belägg där personens akademiska verksamhet på något sätt berörs samt c) litteraturuppgifter om personen i fråga. I ett inledande avsnitt av arbetet fokuseras främst på tre saker: I) studenternas resvägar och resesätt, II) uppgifter om studenternas resällskap, bestående av grupper av män, som anlände till de olika universiteten och i vilken mån dessa grupper (eller delar av dem) fortsatte att hålla samman samt III) uppgifter om hur man använde sina akademiska titlar efter det att de akademiska studierna var avslutade och man hade återvänt till hemlandet.

Materialsamlingen gör inte anspråk på fullständighet. Material tillhörande en person kan vara uppdelat på flera personer, där identifieringen är osäker.

Per-Axel Wiktorsson

Boken omfattar 612 s. och bunden i hårdband. Pris 250 kr.

Expertutlåtande inför utgivning av boken

Studenter från svensk medeltid

Undertecknad, professor i historia vid Lunds universitet, med en omfattande forskning och publicering om svensk medeltid, får härmed avge följande yttrande:

Till något av det mest värdefulla och användbara som en historiker kan bruka i arbetet med att belysa och tillgängliggöra vårt medeltida politiska, religiösa, ekonomiska och allmänskulturella arv hör källpublikationer och vägledningar till det ofta svårigenomträngliga källmaterialet – svårtillgängligt såväl till följd av språket (ofta latin) och handskriftsstilen som till följd av belägenheten i specifika arkiv och bibliotek. Därför är det av största vikt att ansträngningar syftande till att redigera källor och göra sammanställningar av sådant material uppmärksammas och gynnas. Föreliggande arbete av Per-Axel Wiktorsson är ett praktexempel på dylik möda: en genomgång och presentation av samtliga svenska studenter under medeltiden, med redogörelser för geografisk härkomst, resvägar, resällskap, karriärer, etcetera. Värdet av denna samlade kunskap är svårt att överskatta: det var i mångt och mycket dessa studenter som bibringade Sverige de impulser som omformade landet och dess samhälle på ett sådant vis att vår nation idag räknas som en del av Västeuropa. Inalles rör det sig om omkring 1 500 personer, vilka presenteras i var sin artikel. Varje artikel består en beskrivning av personens akademiska och efterakademiska insatser samt käll- och litteraturuppgifter om personen ifråga.

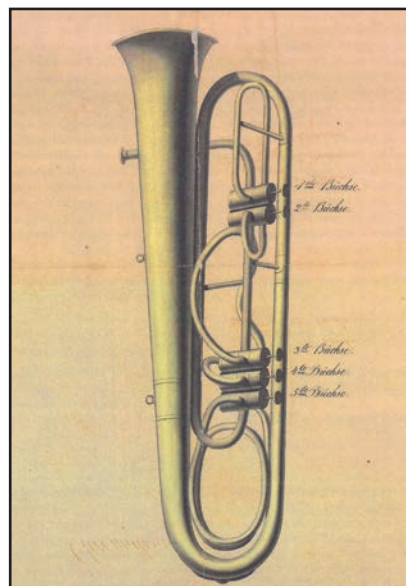
Jag kan å det varmaste anbefalla stöd till den utgivning av materialet som Skara stiftshistoriska sällskap nu planerar. Publiceringen är en välgärning som svensk historisk forskning kommer att ha nytta av för lång tid framåt

Dick Harrison

Medeltida undervisning.

Ett västgötskt uruppförande

På hösten år 1835 fick instrumentmakaren Johann Gottfried Moritz i Berlin preussiskt patent på sitt nyuppfunna instrument, bastuban. Instrumentets uppgift var att förstärka de svaga basstämmorna i dåtidens musikkårer, inte att utföra solon.

Tuban spreds först inom det nordtyska området men fann påfallande snabbt också svenska köpare bland musikdirektörer vid landets regementen. Sannolikt var det valthornisten Christian Gotthilf Schunke vid Hovkapellet i Stockholm som var inspiratör. Han köpte den tionde av de ny tillverkade tuborna till Andra livgardet, och hans kollega i Hovkapellet, flöjtisten Lars Johan Appelberg, som var musikdirektör vid Skaraborgs regemente 1828–1845, inhandlade tuba nummer 16 i november 1836 till sin regementsmusikkår. I *Mariestads Weckoblad* 29 april 1837 annonserade han om en konsert den 4 maj samma år. På programmet stod det hitintills tidigaste kända solostycket för bastuba, bara 1½ år efter patentet.

En holländsk kollega uppmärksammade mig på Appelbergs annons. Vi trodde inte alls att noterna kunde finnas kvar till detta sensationellt tidiga stycke för bastuba. I Krigsarkivet lyckades jag dock hitta Appelbergs partiturbok, där stycket fanns med: "Introduction & Rondo för Chromatisk Bas-Tuba" för solist och militärmusikkår, daterat på våren 1837. Min forskning visade att den som då var solist tillsammans med Skaraborgs regementes musikkår måste ha varit Adolf (Andersson) Skänk, son till en organist i Fägre. I kåren hade Skänk dessförinnan spelat bashorn (ett numera närmast bortglömt instrument med likartad anblåsningsteknik), men han tog sig raskt an tuban för att uppföra stycket. Snabbt marscherat mellan komposition och premiär, som så ofta på denna tid!

Min presentation av fyndet väckte stort intresse vid ett internationellt symposium "Romantic Brass in Context" i Bern, Schweiz, 20–23 april i år. En utförlig skriftlig redovisning kommer i konferensrapporten, men fram till mitten av maj kan man se det korta föredraget på <https://youtu.be/ONkZtUqeI9s>. Mitt nästa steg blir att försöka få till stånd en inspelning med tidstroga instrument. Källmaterialet ger nämligen god information om vad skaraborgsmusikanterna hade till förfogande år 1837. Några musiker som kontaktats har visat stort intresse, men mer arbete och finansiering av ett eventuellt inspelningsprojekt återstår.

Ann-Marie Nilsson,
docent i musikvetenskap

Årets Västgötabok 2022

Ingrid Sporre, Anne Andersson och Ingvar Blixt. Foto Sven-Olof Ask

En fast punkt under årsmöten är utdelandet av priset för Årets Västgötabok. Bland böcker utgivna 2022 utvaldes bildverket "KARLSBORGS FÄSTNING – utan motstycke". Närvarande för att ta emot utmärkelsen var initiativtagaren och redaktören slottsarkitekt Ingvar Blixt och författaren Ingrid Sporre, båda på Ritningen Arkitektbyrå.

Juryns motivering till priset lyder som nedan. Se även Anna Lokrantz recension i förra numret av Meddelandet.

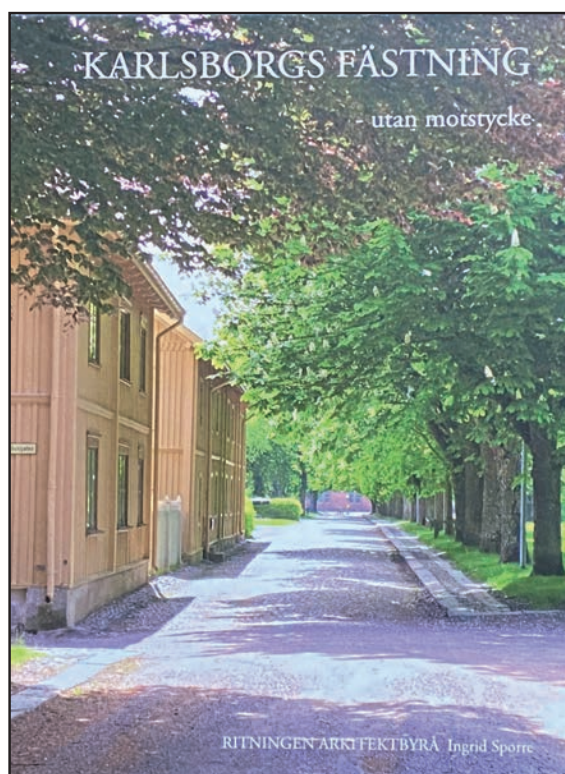
Ingrid Sporre har utforskat och dokumenterat en för allmänheten i sin helhet tämligen okänd anläggning, även om Karlsborgs fästning för många är ett känt namn. Utifrån sitt expertperspektiv har hon lyckats göra beskrivningen attraktiv och spännande även för amatörer.

Karlsborgs fästning stod klar 1907. Den var då landets största försvarsanläggning och tänkt att i händelse av kris vara en reservhuvudstad för regering, riksdag och kungahus och valv för statens guldreserv.

Ingrid Sporre skriver med arkitektens blick på byggnaderna, dess konstruktion och historia. Vi får en god förståelse för det oerhörda arbete projektet innebar. Men hon befolkar också byggnaderna med de människor som bodde och arbetade där. Innanför fästningens vallar och murar finns kyrka, skolor, sjukhus, bad, bageri, butiker, verkstäder och torg med värdshus och krogar. Boken bygger på gedigen dokumentation som tecknar oss en detaljrik bild av uppbyggnadstiden på nästan 100 år och livet under 1900-talet. En stor mängd äldre och nutida foton, kartor, ritningar och andra dokument gör boken även till en upplevelse att bläddra i. Den fungerar både att sträckläsa och att dyka ner i på ställen som särskilt fångar intresset. Juryns val var inte svårt:

boken är "utan motstycke" bland västgötaböcker utgivna 2022. Positivt är dessutom att boken är tryckt i Sverige, nämligen på Exakta Print i Lidköping på Arctic Silk papper och grafisk formgivare är Ingrid Sporre. Formatet är A4 och 256 sidor.

Anne Andersson

Föreningen för Västgötalitteraturs årsmöte

Föreningen för Västgötalitteraturs årsmöte hölls på Lödöse Museum, Lilla Edets kommun, lördagen den 6 maj 2023. På årsmötet deltog ett 45-tal medlemmar, som efter årsmötesförhandlingar och fika fick lyssna på Lars Gahrn då han höll föredrag om det gamla Lödöse samt berättade om Muséets verksamhet.

Protokoll fört vid årsmötet den 6 maj 2023, Lödöse Museum.

§1 Mötet öppnas

Ordförande Johnny Hagberg hälsade närvarande medlemmar välkomna och förklarade mötet öppnat.

§2 Val av mötesordförande och mötessekreterare

Till ordförande valdes Johnny Hagberg och till sekreterare valdes Annicka Berggren.

§3 Val av justerare

Till justerare av protokollet, jämte ordförande, valdes Ros-Marie Olsson, Grästorp och Göran Pilgård, Borås.

§4 Fastställande av dagordning

Dagordningen fastställdes med ett tillägg till Övriga frågor avseende stadgarna.

§5 Mötets behöriga utlysande

Kallelse till årsmötet har skett i Meddelandet nr 1, som skickades ut till medlemmarna den 1 mars. Mötet ansågs behörigt utlyst.

§6 Verksamhetsberättelse

Verksamhetsberättelsen för det gångna verksamhetsåret fanns tillgängligt för alla närvarande medlemmar. Verksamhetsåret har varit fyllt med aktiviteter av olika slag då Föreningen under året har uppmärksammat sitt 60-årsjubileum. Verksamhetsberättelsen föredrogs under mötet och läggs nu till handlingarna.

§7 Fastställande av bokslut

Skattmästare Sven-Olof Ask redogjorde för föreningens räkenskaper för det gångna verksamhetsåret 2022. Bokslutet hade delats ut till alla närvarande medlemmar. Medlemsavgiften höjdes vid årsmötet i Limmared till 150 kr för enskild medlem och 200 kr för äkta makar/institutioner, vilket medfört att Föreningens intäkter ökat. Övriga intäkter kommer bland annat från bokförsäljning och bokauktioner. Från och med 2023 höjs arvudet från 20% till 25% som föreningen tar ut från säljare/dödsbon i samband med bokauktionerna. Kostnaderna avser i första hand tryckkostnader för fyra nummer av Meddelandet och bokauktionskataloger samt porto. Bokslutet läggs till handlingarna.

§8 Revisionsberättelsen

Revisionsberättelsen för räkenskapsåret 2022 undertecknad av revisorerna Göran Englund och Gabriel Hallbäck lästes upp. Revisionsberättelsen läggs till handlingarna.

§9 Ansvarsfrihet

I enlighet med revisionsberättelsens förslag ges föreningens styrelse ansvarsfrihet för det gångna räkenskapsåret 2022.

§10 Val

Till ordförande valdes Johnny Hagberg, omval.

Fem styrelseledamöter valdes för perioden 2023-2024:

Sven-Olof Ask, Annicka Berggren, Christina Ström, Anne Andersson, Thomas Johansson, samtliga omval.

Tre styrelseledamöter kvarstår 1 år, 2023:

Gerd Ljungqvist Persson, Niklas Krantz, Peter Johansson.

Nyval gjordes av Gustav Nordh, Hällekis.

Revisorer, valda 1 år:

Gabriel Hallbäck och Göran Englund, båda omval.

Revisorssuppleant:

Erik Gustafsson, omval

Valberedning:

Håkan Brander och Reino Löfgren, båda omval.

§11 Medlemsavgift för 2024

Medlemsavgiften fastslogs bli oförändrad; 150 kr för enskild medlem och 200 kr för makar, sambor, institutioner.

§12 Verksamhetsplan för 2023:

Två bokauktioner; en vårauktion och en auktion på hösten, som är planerad till den 21 oktober 2023. Fyra nummer av Meddelandet, som skickas ut till medlemmarna under februari, juni, augusti och december. Eventuellt planeras en höstutflykt.

§13 Årets Västgötabok

se sidan 22

§14 Övriga frågor

Vid förra årsmötet i Lidköping antogs föreningens nya stadgar. Efter påpekande från revisorerna behöver §4 ändras till: att årsmöte hålls senast under maj månad. Denna ändring godkändes av årsmötet.

Sven-Olof Ask presenterade ett antal av föreningens utgivna böcker, som nu på årsmötet fanns till försäljning till rabatterat pris;

Generallöjtnant Carl Ericsons Levnadsminnen, Privat Konstmarknad i Göteborg, Äldre Västgötagalen 2 delar (nya upplagan), Peringskiölds Monumenta samt Bondeliv och bondespråk.

§15 Mötet avslutas

Innan mötet avslutades avtackades styrelseledamoten Anna Lokrantz som nu lämnar styrelsen. Hon fick en kasse med västgötska godsaker.

Ordförande tackade för visat intresse och förklarade årsmötet avslutat.

Vid protokollet

Annicka Berggren
Sekreterare

Johnny Hagberg
Ordförande

Justerare

Ros-Marie Olsson Göran Pilgård

Årsmöte i boksamlarnas Lödöse

Björn Magnusson från Lödöse (på latin: Bero Magni de Ludosia) var en av Västergötlands första kända boksamlare.

Föreningen för Västgötalitteratur höll sitt årsmöte 2023 i Lödöse, som är klassisk mark för boksamlare. Härifrån kom två av Västergötlands första boksamlare.

Boksamlare och författare i Lödöse

Den ene hette Björn Magnusson och hamnade i staden Wien, där han år 1433 blev magister och så småningom universitetslektor vid universitetet och kanik vid Stefansdomen. Han kallades till biskop i Skara men stannade kvar i Wien. När han avled, hade han dock testamenterat sin boksamling, som bestod av inte färre än 135 band, till Skara domkyrka. Erik Johansson föddes i Lödöse 1429 och blev så småningom kyrkoherde i Sankt Olof i Lödöse. År 1478 invigdes han till prästmunk i Vadstena kloster och överlämnade då sin stora boksamling till klostret, där han avled år 1508. Om dessa för sin tid framstående boksamlare kan man läsa i boken "Lödösefynd: Ting från en medeltidsstad" av Rune Ekre, Carl Hylander och Rolf Sundberg (1994, sidorna 112–113). Vi vet också att den store portalgestalten i västgötalitteraturen, nämligen lagman Eskil, som lät uppteckna Äldre Västgötalagen, har vistats i Lödöse. På borgen Lödösehus vistades ofta konung Magnus Eriksson och drottning Blanka. De hade som hovmästarinna Heliga Birgitta, som möjligtvis har fått en eller annan av sina uppenbarelser här i Lödöse. Som sagt, Lödöse har en plats i Västgötalitteraturens historia.

Karlsborgs fästning – Årets Västgötabok

Ordföranden Johnny Hagberg hade glädjen att hälsa en ovanligt talrik församling välkommen i Lödöse Museum. Årsmötesförhandlingarna genomfördes i sedvanlig ordning. Nytt för året var att Anna Lokrantz avgick ur styrelsen och ersattes av Gustav Nordh från Hällekis. Anna Lokrantz gjorde så sent som förra året en bemärkt insats, då föreningens 60-årsjubileum firades i Lidköping, men hon har svårt att få tiden att räcka till, och nu tackade hon för sig. Årsmötet innehåller alltid en överraskning. Då får man veta, vilken bok, som har utsetts till Årets Västgötabok. Denna gång fick Ingrid Sporre och Ingvar Blixt ta emot priset för boken: «Karlsborgs fästning – utan motstycke» (Ritningen arkitektbyrå 2022, 256 sidor). Ingvar Blixt företrädde förlaget. Årets västgötabok är en både faktarik och vacker bok med många färgbilder. Under 1800-talet var Karlsborgs fästning och Göta kanal de största satsningarna, som genomfördes i Sverige. Man hade satsat stort på denna bok, som fick många goda vitsord.

Lödöse - Västergötlands medeltida huvudstad

Själv höll jag dagens föredrag. Det handlade om Lödöse, som under sin storhetstid var Västergötlands medeltida huvudstad.

Lödöse var Västergötlands enda import- och exporthamn. Den enda import- och exporthamnen för ett så viktigt landskap som Västergötland blev med naturnödvändighet en av Sveriges viktigaste medeltidsstäder och den viktigaste staden i Västergötland. På borgen Lödösehus uppehöll sig tidvis konungen, framför andra Magnus Eriksson, som samtidigt var konung av Norge och här hade sitt norska rike på nära håll, på andra sidan älven. De havsgående fartygen blev dock alltmer djupgående. År 1473 grundades därför Nya Lödöse långt ner efter älven, inom nuvarande Göteborgs stadsområde, och 1621 grundades Göteborg ännu närmare älvmynningen.

Uppsala, Sigtuna och Stockholm – en östsvensk motsvarighet

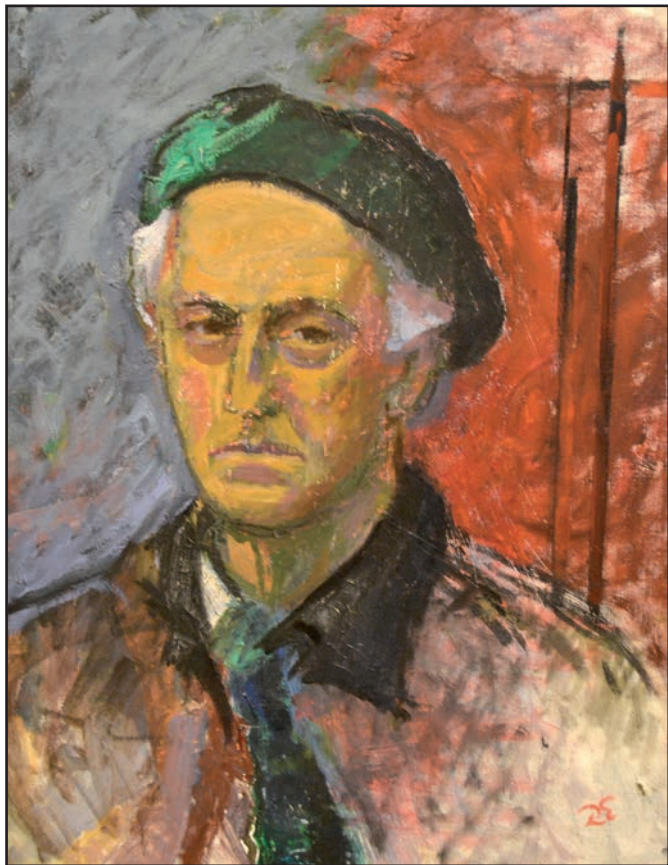
Skara, Lödöse och Göteborg kan ses som västsvenska motsvarigheter till Uppsala, Sigtuna och Stockholm. En gång i tiden var Uppsala både residensstad för ärkebiskopen och en viktig plats för konungen. När fartygen blev mer djupgående, tog Sigtuna över som kunglig uppehållsplat, och så småningom hamnade det mesta av utrikeshandeln i Stockholm, som alltjämt är "kungliga huvudstaden". Under tidig medeltid var Skara på samma sätt både residensstad för biskopen och en viktig plats för konungen, som hade borgen Gälakvist alldeles intill Skara. Omsider tog Lödöse alltmer över som kunglig uppehållsplat, och så småningom hamnade kungen i Göteborg, där han fortfarande har en lägenhet i länsresidenset. Under Lödöses storhetstid var Skara och Lödöse nära sammanlänkade med viktiga vägar. Dessa vägsystem håller i våra dagar på att kartläggas av Bo Björklund och hans medarbetare. För några år sedan invigdes en pilgrimsled mellan Lödöse och Skara. Det är dags att på nytt länka samman dessa två städer, som historiskt sett har haft så mycket gemensamt.

Medeltidsstaden återuppstod genom utgrävningar

År 1646 drogs Lödöses stadsprivilegier in. Staden var då liten och obetydlig, och i fortsättningen var stadsområdet ren landsbygd. Församlingen hette och heter Sankt Peder. Själva namnet Lödöse var med andra ord nära att försvinna. Ingenting ovan jord utöver tre medeltida gravstenar i kyrkans vapenhus minde i fortsättningen

Anna Lokrantz avtackas av Johnny Hagberg och Annicka Berggren. Hon fick en tygkasse, framtagen av Föreningen för Västgötalitteratur och fylld med godsaker från landskapet. Foto: Niklas Krantz.

Rune Ekre självporträtt.

om storhetstiden. Under 1900-talet återuppstod medeltidsstaden emellertid från de döda. Leran i Göta Älvdalen har nämligen bevarat medeltidsfynden mycket bra. I samband med Göteborgs 300-årsjubileum gjordes uppmärksammade utgrävningar i Lödöse, och när orten på nytt fick stadsbebyggelse, startade omfattande utgrävningar under ledning av Rune Ekre, som kom att bli ett stort namn i Västsveriges lärdomshistoria. Början gjordes 1961. Utgrävningarna har givit mycket rika och uppmärksammade fynd av runor, präglingsunderlag för myntning, träredskap, skor, brottstycken av kläder och så vidare. Ett mindre museum i källaren under ett av de nya bostadshusen invigdes redan 1965, och 1994 invigdes det nuvarande museet. Den långa byggnadskroppen är uppdelad i flera delar, så att huset ser ut att bestå av flera fristående byggnader i medeltida stil. Äntligen hade Lödöse fått någonting, som minde om den medeltida storhetstiden.

Föreningar lyfter fram stadens historia

Den, som ser sig omkring i Lödöse, begriper dock snart, att denna lilla och sömniga förort inte själv kan ta hand om sin omfattande historia. Här behövdes mer än på andra platser ett museum för att lyfta fram och synliggöra historien. Många föreningar med många krafter utifrån har bidragit och bidrar till att lyfta fram och synliggöra Lödöses historia. Bland dessa krafter har vi Stödföreningen för Lödöse museum. Vi har Ljudaborg Kulturförening, som anordnar medeltidsmarknader, torneringar och teaterföreställningar på området mellan museet och Spetalsberget. I sina skådespel speglar Ljudaborg Lödöses medeltidshistoria och medeltidshistoria överhuvudtaget. Ljudaborg bjuder på utmärkta uppsättningar med bra skådespelarinsatser, omsorgsfullt framtagna scenkläder och välgjorda kulissbyggen. Varvs- och Sjöfartshistoriska föreningen i Göta Älvdalen dokumenterar varvshistorien i Lödöse och sjöfarten på älven. Denna förening har en egen avdelning i museet. Bland övriga insatser bör Bo Björklunds böcker nämnas. Bo Björklund är nestorn i Göta Älvdalens historieskrivning. I sina böcker har han ofta med uppgifter om Lödöse. Redaktör Christina Ström

tar gärna in artiklar om Lödöse i sin kulturhistoriska tidskrift Mimers brunn, som har stor och ökande betydelse i och med att dagstidningar och lokaltidningar blir alltmer ovilliga att ta in kulturartiklar.

Bokutgivning om Lödöse

Stödföreningen under ledning av Ingvar Ekbrand bidrar ofta med pengar till nysatsningar i museet. Föreningen har också utgivit boken Lödösefynd och Rune Ekres storverk om den medeltida myntningen i Lödöse. I museimagasinet finns dock många andra föremål, som väntar på att behandlas med samma uthållighet, noggrannhet, lärdom och goda omdömesförmåga, som Rune Ekre visade i sitt arbete och i sina skrifter. En arkeolog och en vetenskaplig skriftställare som Rune Ekre får nog Lödöse bara en gång under ett århundrade, men Rune Ekre har skrivit många artiklar i olika vetenskapliga tidskrifter och årsböcker. Dessa vitt spridda Lödösestudier skulle behöva samlas i en volym eller i en digital portal för att bli mer lätt tillgängliga. Det är gott och väl att Rune Ekres artiklar har blivit publicerade, men om de är svåra att få fram, ligger det nära till hands för forskarna att hoppa över dem. Det vore stor skada för forskningen, om Ekres inlägg skulle bli förbigångna. Västgötalitteraturen är rik, men inom Lödöselitteraturen saknas många arbeten. Mycket mer bör skrivas för att denna stora medeltidsstad skall framträda i sin fulla betydelse. Under 2010-talet genomfördes omfattande utgrävningar i Nya Lödöse inom Gamlestaden i Göteborg. Fynden skildrades i välilustrerade häften med titeln: "Nya Lödöse, staden under Gamlestaden: Arkeologiska undersökningar i Gamlestaden". Sådana både upplysande och trevliga häften borde man ge ut på fler håll.

Kom tillbaka!

Det är mycket glädjande, att Föreningen för Västgötalitteratur höll sitt årsmöte 2023 i Lödöse. Här är klassisk mark för dem, som intresserar sig för äldre tider. Här behövs alla krafter och många krafter utifrån för att lyfta fram Lödöses rika historia. Välkomna tillbaka!

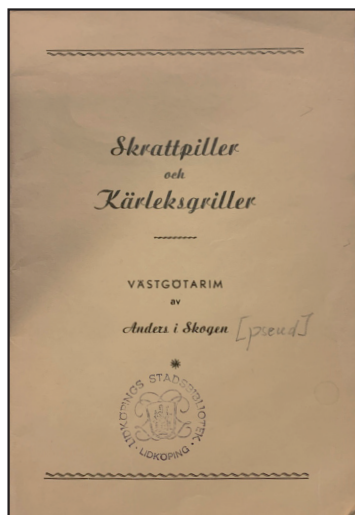
Lars Gahrn

Äldre Västgötalagen i ny utgåva

Pris för båda delarna endast 350:-. Beställes genom föreningen.

Bitternas belletrister, bröderna Alfred och Svante Andersson

Kopia av omslaget till Alfred Lundins Rimmelodia (eller Solidaria eller Skrattpilller och kärleksgriller? Kan undersökas om publicering blir aktuell! Men då måste någon av de två senare helst vara färglatt klatschig!).

Ett par gånger de senaste åren har jag besvärat läsarna av detta periodicum med exempel på västgötska landsmålare under 1800-talets sista decennier, d v s författare som på prosa återgav skrönor på dialekt i tryck, men som även kunde framträda som bondkomiker med uppläsning av dylika rimmade alster.¹ Genren levde vidare in på 1900-talet, och man kan väl diskutera om den är helt utdöd?

En av de bästa, mest kända och älskade författarna på mål i Skaraborg torde vara "Jönn", den begåvade garnhandlaren John Liedholm (1895 – 1974) i Falköping. Han har ju fått ett eget museum i sin födelse- och hemstad. Och hans diktsamlingar har tryckts i mer än en upplaga.

Men den som i biblioteksdatan Libris söker på författaren "Liedholm, **John**", får till sin förvåning som svar även några broschyrer med tryckort och -år Ulricehamn 1880. De ingår i en serie småskrifter för Älfsborgs läns folkhögskolor, och handlar om skötsel av fjäderfä och kaniner, grisar, får och nöt i nu någorlunda rätt storleksordning. De manar oss att plocka fram en skrift om Älfsborgs läns folkhögskolehistoria. Vi finner då att en Växjö-född hospitalläkareson Olof **Johan** Ludvig Liedholm (1856 – 1930) under ett par år runt 1880 var inspektör hos lantbruksdirektören och rektorn Henrik Spaak (1827 – 1900) på Skeppsholmen i Liared, vid detta läns första folkhögskola. Till "Spaakens" minne står där nu en sten. Däremot torde inte **Johan** Liedholm ha lämnat efter sig något permanent monument från sina många år kring 1900 som syssloman vid Pite hospital och asyl.²

I min ågo har jag emellertid nyligen fått ett exemplar av "Fredlunds minnegodia rimmelodia av Anders i Skogen" om 128 sidor tryckt i Falköping 1921, vars författare förefaller ha varit en föregångare till Jönn som rimsmed på mål. Den kanske till och med har inspirerat denne att bli en betydligt bättre diktare på dialekt? Ty av rimmelodians 112 sällan längre än en sida långa skaldestycken är 15 skrivna på oftast valhänt västgötska.

Vem dolde sig då bakom pseudonymerna "Fredlund" och "Anders i Skogen"? Libris ger de första svaren. De står för Alfred Lundin (1871 – 1961), som redan 1909 i Lidköping gav ut "Solglintar", ett "rimsnideri" om 63 sidor, följt av rimmelodian 1921. En trilogi fullbordades 1934 i Skövde med "Solidaria" om 112 sidor. Men i Vetlanda 1952 lyckas Lundin slutligen också få 54 sidor "Skrattpilller och kärleksgriller" tryckta med undertiteln

"Västgotarim". Men då är endast 2 av 44 kväden på vad man måste uppfatta som dialekt. I gengäld får vi avnjuta ett och annat som minner om hans namne Grönköpingskalden Alfred Westlund i sina bästa eller sämsta stunder:

Ljud högt och rent, du svenska sång,
På land och sjö, i mark och skog!
Ljud titt och sent, ljud dagen lång,
På strand och ö, bak harv och plog ...

Därmed kan vi slutföra Lundins biografi med hjälp av Arkiv Digital. Han var född 19/3 1871 på huvudgården Åsa i Österbitterna. Föräldrarna var lantbrukare och hette Anders Johansson och Anna Maria Nilsdotter. De fick fyra söner till, varav den yngste Svante Andersson (1878 – 1957) sannolikt blev den mest vittfarne. Ty han tog värvning, avancerade till fanjunkare och hamnade bl a i Boden. År 1927 återvände han till hembygden, övertog fädernegården och var snart en aktad man i socknen.

Men redan 1908, d v s ett år före den äldre brodern Alfred, hade Svante Andersson fått en diktsamling "Blåklintar och brännässlor" tryckt. Detta "florilegium" är dessutom så till vida märkligt, att det slog ut i blom i Sala på Sala-Postens tryckeri. Man undrar hur Svante hittade dit. Det gjorde dock samma år även ett par idoiter eller vurmare av konstgjorda språk såsom espe- och transpiranto. I varje fall kyrkoherden Gunnar Löfvenmark (1881 – 1945) i jämtländska Ström med översättningar av "Sveda kantaro".

Strömsundsprästens samling av svenska sånger på esperanto är emellertid lika sällsynt i svenska bibliotek som Bitternafanjunkarens blombok, d v s båda är i Libris registrerade endast i Kungliga Biblioteket. Enligt vänligt meddelande från en av dubbelsocknens hembygdsforskare, lär dock Svantes enda kända tryckta större alster inte innehålla något kvätt på mål.

Vi får därför denna gång nöja oss med ett prov på dialekt i Svantes likaledes ogifte broder Alfreds rimmelodia. Vi konstaterar att denne inte enbart på grund av begränsat ordförråd befinner sig eoner från Jönn som skald. Han återkommer ständigt till sitt favoritämne ungarlivet och om

Å jefta säk . . .

Fria, förlova å jefta säk ä
allt ett mä dä bästa som finns,
nôr en en gång har fått vana på dä,
så lever å mår en då mäst som en prins;
för en får ju bå kaffe å smållpuss på sänga,
å dä ä ju dä som ä rolitt å bra,
å kan en på köpet få bå sväremor å pänga,
så ä di ju ofta rätt goa å ha.

Vesst ä dä gaert å barnslit å dumt
å ingenting våga säk te
nôr dä om kvälla ä dimmit å skumt,
så att inte andra så noga kan se
vart en vänner si näsa å smiter å friar,
å får säk bå kaffe å pussa å mat,
nôr dä regerar i magen å skriker å kliar,
å ingen kan leva på skvaller å prat.

En får försöka si löcka en kväll
å fjäska dä bästa en kan,
så att en får säk bå kaffe å småll,
för dä ä just dä som ä rolitt minsann;

för se kommer en allri säk te mä å börja
kan håller en ingenting pusslustitt få,
utan får gå här å svalta å socka å sörja"
å ingenting bättre begripa säk på.

Tiditt å snart bör en laga säk ut
mä pipa å vägen i mun,
å snurra och sno som Snurrebo stut
på vägen te Luns- älle Jursätra brunn;³
för ve brunna dar går då så många små snälla
å redia töser å vänsla säk mä;
mä dom kan en gå å spassera i parken om kvälla
å fjäska å fria å ta dom i knä.

1. 2016:3 s 9 & 2022:4 s 26.

2. Fristads folkhögskola, [Borås 1979] s 4. Agronomen Johan Liedholm hade studerat vid Alnarps lantbruksinstitut 1874-76 (Matrikel öfver Alnarps landbruks-instituts styrelse ... 1862 - 1892, Malmö 1891 s 105 f).

3. Lundsbrunn förekommer mer än en gång i Alfreds diktning. Djursätra brunn ligger i Vårsås.

Pelle Räf

Västgötalitteratur på Hembygdens dag

Hembygdens dag gick av stapeln lördagen den 20 maj i 1600-talsbyggnaden Kronhuset i Göteborg. 36 utställare fanns med på deltagarlistan som bestod av föreningar, förlag, författare och släktforskare. Dagen bjöd på bland annat lokal bokmässan och 9 intressanta föredrag. Västgötalitteraturs bord bemannades av Sven-Olof Ask och Niklas Krantz som var nöjda med försäljningen.

På scenen presenterades Årets Göteborgsbok 2022 som blev "Landshövdingehus: typiskt göteborgskt!" av Claes Caldenby och Krister Engström. Hedersomnämmanden gick till böckerna "Sjöfarande och superkargörer: människor i och omkring Svenska Ostindiska Compagnierna 1731 - 1813. Del I - Biografier." av Lars Olof Löf och Wilhelm Löf samt "Tolv Tusen år i Torslanda" av Börje Vickberg. Tio kandidater fanns.

Göteborgs Hembygdsförbund och Studieförbundet Vuxenskolan var arrangörer som lyckades med en välordnad och välbesökt tillställning, och med tanke på att minst 15 intressenter inte fick klartecken att delta gissar jag att nästa år erbjuds en liknande tillställning.

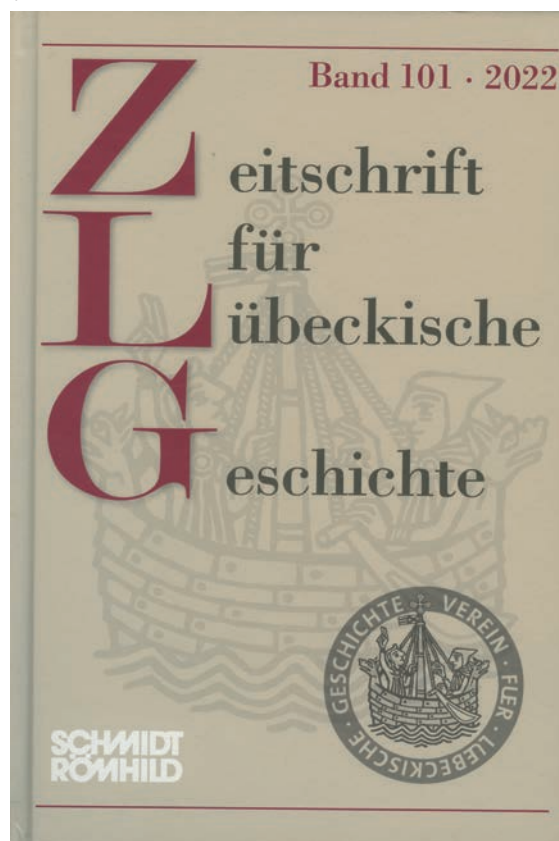
Niklas Krantz

Besprechungen und Hinweise

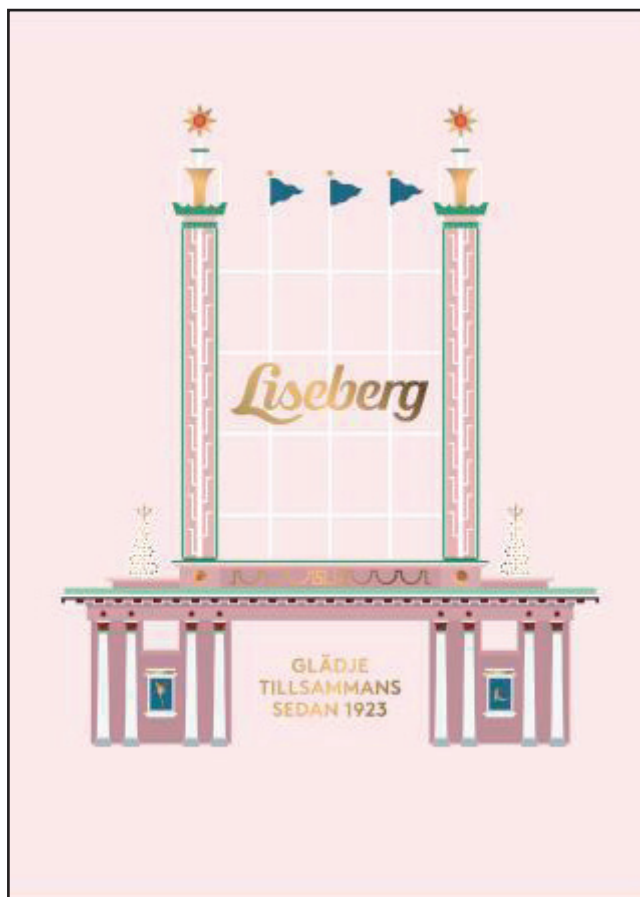
Allgemeines, Hanse

Björn Fredlund und Christina Dalhede, Privat Konstmarknad 1650-1750. Konstsamlingar hos Göteborgsbor och Göteborgskonstnärer. Stockholm: Skara stiftshistoriska sällskap 2022, 488 S., zahlr. Abb., ISBN 9789186681586. – Viele Jahre hindurch gehörte die Wirtschaftshistorikerin Christina Dalhede, Associate Professor an der Universität Göteborg, Abteilung für Wirtschaftsgeschichte, Arbeitsgruppe für vorindustrielle Forschungen, zu den eifrigen Benutzern des Archivs der Hansestadt Lübeck und sichtete Lübecker Quellen des 17. und 18. Jahrhunderts, die bis dahin noch nicht im Zentrum des Interesses gestanden hatten, unterlag diese Epoche doch in Lübeck dem Vorurteil, damals habe an der Trave eine Zeit der „Ödnis“ (Ahasver v. Brandt) geherrscht und die Stadt habe im Dornröschenschlaf dahingedämmert. Hier nun legt Dalhede gemeinsam mit dem vor Erscheinen des Buches verstorbenen Direktor des Göteborger Kunstmuseums ein beeindruckendes Sammelwerk vor, das die Kunstschaffenden und ihre Förderer in den Blick nimmt, und zwar in einer Zeit, in der Göteborg als Dreh- und Angelpunkt des Handels einen wirtschaftlichen Aufschwung nahm, was sich nicht zum wenigsten in den engen Handels-, ja auch Familienbeziehungen zu Lübeck und Hamburg sowie Norddeutschland äußerte. Akribisch und unter vielen Aspekten wenden sich die beiden Verf. in dem umfangreichen (zahlreiche Anlagen, Tabellen usw.) und ansprechend bebilderten Band ihrem Stoff zu, in dessen Zentrum der Künstler Johan II. Ross (1695-1773), Exponent einer verzweigten Malerdynastie, steht. Er ist nicht nur Maler, insbesondere Kirchenmaler, sondern auch Funktionär in der Malergilde in Stockholm und Göteborg und zudem ein geschickter Kaufmann. Aus seiner Werkstatt geht auch eine Reihe tüchtiger Gesellen hervor. Man lernt nicht nur die Kulturszene Göteborgs mit ihren kunstinteressierten Kaufleuten kennen, sondern man begreift auch, wie unbedingt wichtig archivisches Quellenstudium – hier der Unterlagen der Malergilde und Aufzeichnungen der Zollbehörden, Eigentumsinventare 1663-1705 usw. – ist. Dies sind die Forschungsgefilde Dalhedes, die souverän in dieser wirtschafts- und sozialgeschichtlichen Überlieferung zu Hause ist und mehrfach Lübeckbezüge nachweisen und manche Richtigstellungen vornehmen kann. Von den 107 erhaltenen Inventaren Göteborger Bürger führen 48 insgesamt 612 gesammelte Kunstgegenstände auf. Kunst, und z. B. auch Musikinstrumente (ein Spinett aus Lübeck, mehrere Clavichorde aus Hamburg), gehörten zur Fracht, die aus dem Ausland, also auch aus Lübeck, nach Göteborg gelangte. Die dortigen Bürger und Kaufleute glänzten in der Anlage von Kunstsammlungen, und unter ihnen ragte besonders Johan Ross hervor, dessen Malerwerkstatt übrigens heute noch zu besichtigen ist! Dort sind 113 Bilder und 700 Kupferplatten noch vorhanden, dazu eine Büchersammlung mit 71 Bänden. Mit dieser vielseitigen „Anthologie“ ist den Autoren ein anschauliches kulturgeschichtliches Bild gelungen und zugleich der Beweis, wie aussagekräftig „langweiliges“ Verwaltungsschriftgut, aber auch prosopographische Überlieferung sein kann. Hier wird Lübeck mehr am Rande erwähnt, aber man sollte überlegen, ob nicht manche Fragestellungen auch für die Kulturgeschichte der Travestadt weiterführend sein könnten. Hier sind sie beispielhaft in vorbildlicher Form für das schwedische Glacis und den nordischen Handelspartner der Travestadt präsentiert.

*Recension av C. Dahlhede Privat konstmarknad 1650-1750
av professor Susanne Grassman.*

Liseberg, 100-årig glädjespridare

Nöjesparken Liseberg fyller 100 år i år. I det firandet ingår naturligtvis utgivning av en jubileumsbok. På platsen där nöjesparken ligger låg tidigare landeriet Liseberg som fick sitt namn på 1750-talet efter Elisabeth Söderberg.

Då Lisaberg, alltså ett anagram. Det finns några byggnader i nöjesparken som är över 200 år gamla, t ex dagens Lisebergs Wårdshus.

Majoriteten av dagens västgötar har nog någon gång besökt Liseberg som gläder både barn och vuxna. Utbudet är enormt med bland annat åkattraktioner, uppträdanden, blomprakt, konstverk, mat och godsaker.

En som besökte Liseberg öppningsåret 1923 är 104-åriga Annetta Hallbäck i Skara som har kvar sitt säsongskort. Sedan dess har mycket hänt och Liseberg förändras.

Man behöver inte vara inne i nöjesparken för att njuta av utbudet. Under Jul på Liseberg har det höga Lisebergstornet omvandlats till en strålande julgran som syns långväga i vintermörkret.

Bokens titel är "Liseberg: Glädje tillsammans sedan 1923" och är på drygt 300 sidor och är en underbar bildkavalkad på nästan 500 fotografier.

Bokens författare, Patrik Källström och Stefan Wern, har berikat boken med både innehållsförteckning och register. Den svensktextade upplagan är på 4000 exemplar och den engelsktextade på 1000 exemplar.

Ett mörkgult bokmärke av textil piffar till boken som har ett mycket vackert omslag.

Niklas Krantz

